

ਕਿਥਾਵਾਰ

ਵਰ्ष : 25 * ਅੰਕ : 2 * ਨਵੰਬਰ 2022 * ਕ੍ਰ. ₹ 15

શ્રી કુમાર જયકીર્તિની સ્મૃતિમાં અનેકાંત વ્યાખ્યાનમાળાના અન્વયે
બે દિવસીય જ્ઞાનસત્રનો પ્રારંભ કરતા મંચસ્થ મહાનુભાવો

‘સત્યજિત રાયનું કલાજગત’
વિશે અમૃત ગંગાર

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ વતી મુદ્રક, પ્રકાશક અને તંત્રી : કુમારપાણ દેસાઈ, સંપાદક : પીતિ શાહ
પ્રકાશનસ્થળ : ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, ૫૧/૨, રમેશપાઈની બાજુમાં, બંધુસમાજ સોસાયટી સામે,
ઉંમાનપુરા, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૧૩. ફોન : ૨૭૫૫ ૧૭૦૩, મુદ્રણસ્થળ : અજય ઓફસેટ,
સી-૧૨, બંસીધર મિલ કમ્પાઉન્ડ, બારડોલપુરા, દરિયાપુર, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૪

email : vishvakoshad1@gmail.com ◆ www.vishwakosh.org

ધૂટક કિંમત : ₹ ૧૫/-, વાર્ષિક લવાજમ ₹ ૧૫૦/-, ત્રણ વર્ષનું લવાજમ ₹ ૪૦૦/-

લવાજમ : ‘ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ’ના નામે ડ્રાફ્ટ અથવા મ. ઓ.થી જ મોકલવું.

વિશિષ્ટ સહયોગ : શ્રી સી. કે. મહેતા (દીપક નાઇટ્રેઇટ)

[અહીં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની છે.]

મમ્મી, હું નથી દાખતી કે તોઓ બેંગ-બેંગ કરે !

આજ સુધી યુદ્ધના સમયે ક્રીઓ પર થતા દમન, અત્યાચાર અને બળાતકારની ઘટનાઓ માનવજીતિની માનવતા સામે પડકારડુપ બનતી હતી, પરંતુ તાજેતરમાં રશિયાએ યુકેન પર કરેલા આકમણના સમયે અત્યાર સુધી જેમની ચીસ તો શું, પણ નાનકડો અવાજ પણ સંભળાતો નહોતો તે બાળકોની વેદના હવે જગતપ્રત્યક્ષ થઈ રહી છે.

યુદ્ધમાં સૌથી વધુ સહન કરવાનું ક્રીઓ અને તેથી ય બાળકોને આવે છે, એવું આજ સુધી આપણે કહેતા હતા. ક્રીઓને સહેવી પડેલી વેદનાની તો ઘણી સત્યકથાઓ મળે છે, પરંતુ હવે મોડે મોડે જગતને યુદ્ધ સમયે બાળકોની થતી અવદશા, એમને સહેવી પડતી પીડા અને મજબૂર યાતનાનો ઝ્યાલ આવવા માંડચો છે. અગાઉ રાજકીય કે સામાજિક હિંસાનો અનુભવ કરતાં બાળકોનાં વર્ઝનોને બહુ ઓછું વજ્દ મળતું હતું. ક્યાં તો એ વર્ઝનો પ્રગટ થતાં નહીં અને પ્રગટ થાય તો એને શ્રદ્ધેય માનવમાં આવતાં નહીં, પરંતુ વર્તમાન સમયમાં સોશિયલ મીડિયાને કારણે એક એવું પ્રચંડ પરિવર્તન આવ્યું છે કે યુદ્ધચ્રસ્ત બાળકોનાં અવાજો, ચીસ, પ્રશ્નો, ભય, ચિંતા અને જિજ્ઞાસાઓ જગત સમક્ષ વ્યક્ત થવા લાગ્યાં છે.

યુદ્ધમાં વેરાયેલા યુકેનનાં બાળકોનાં જીવનને સતત સોશિયલ મીડિયા પ્રતિદિન દરશાવી છે અને હવે એના વીડિયો અને વિઝયુઅલ પુરાવાઓનું એકત્રીકરણ તથા દસ્તાવેજુકરણ કરીને બાળકોના યુદ્ધ સમયના અનુભવોને વાચા મળી રહી છે, આથી જ ફિલ્મસૂફ હેણા એરને તો કહે છે કે આ બાળકોને એમની વાત દર્શાવવા માટે ‘વિશ્વ પ્રેક્ષકો’ મળી રહ્યા છે. આજ સુધી જેમના તરફ ભાગ્યે જ કોઈની દસ્તિ જતી અને દસ્તિ જાય તોપણ એ ઘટનાઓ વિશ્વસનીય નહોતી લાગતી, એવી પરિસ્થિતિમાં હવે પલટો આવ્યો છે. પ્રથમ તો સમાચાર-માધ્યમોએ આ બાળકોને યુદ્ધના સમયે અસહાય અને પીડિતોનાં ચશ્માં પહેરીને રજૂ કર્યા, પરંતુ એમાં બાળકોનાં હૃદયવિદરક દશ્યો હતાં, પણ હૃદયવેધક વાણી નહીં, પરંતુ પરિવાર અને મિત્રો દ્વારા લેવાયેલી તસવીરો અને વીડિયોમાં યુદ્ધમાં ફસાયેલાં બાળકોની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ બતાવવામાં આવી. એ બાળકોનાં જીવન પર યુદ્ધની કેવી અસર થાય છે તે દર્શાવવામાં આવ્યું અને સૌથી મોટો સવાલ એ છે કે આ નાનાં બાળકોને કેવી રીતે સમજાવવું કે ‘તમે યુદ્ધની પરિસ્થિતિ વચ્ચે જીવો છો’. તમારા શાસ્ત્ર કેટલા બાકી છે, તેનો કોઈ ભરોસો નથી. ક્યાં સુધી તમે સલામત છો, એનો કોઈ અંદાજ નથી.’ બાળકને સમજાવવાનો આવો પ્રશ્ન વિજ્ઞાન સહિત્યના લેખક એન્ટોન આઈનની સામે ઊભો થયો છે. તેઓ રશિયનોએ યુકેનમાં આકમણ કર્યું, તે પહેલાં પોતાના એક પુસ્તકનું લોકાર્પણ કરવાના હતા, પરંતુ આ આકમણને કારણે તેઓ ચોવીસ માળના એપાર્ટમેન્ટના ભૂગર્ભમાં આવેલા પાર્કિંગ-

ખોટમાં જીવ બચાવીને રહે છે. અહીં કડકડતી ઠંડી વચ્ચે કૉંકિટ ફ્લોર પર સુઈ રહેવું પડે છે. આ વિજ્ઞાન સાહિત્યના લેખકને એ સવાલ મુંજુવે છે કે જો આ ચોવીસ માળની ઈમારત તૂટી પડશે તો શું થશે? આજે તો એ અને એનો પરિવાર લિફ્ટની વચ્ચેના કૉંકિટના ચોરસ કૂવામાં જીવી રહ્યો છે. સતત હવાઈ હુમલાઓની સાથરનની વચ્ચે એમને માટે આ જીણે અભયારણ્ય ન હોય! તેઓ રમકડાં અને તેમના પુત્રની ટેબ્લેટ લાવે છે અને ખાતરી કરે છે કે એ બધા જે ખૂબ્ખામાં બેઠા છે, તે સૌથી સુરક્ષિત જગા છે કે નહીં?

આવી પરિસ્થિતિમાં બાળકની કેવી મનઃસ્થિતિ હોય છે? એન્ટોન કહે છે કે એનો પુત્ર અતિ ચિંતિત રહે છે. આ બદલાયેલી પરિસ્થિતિ અંગે સતત પ્રશ્નો પૂછતો રહે છે. એક વાર એની માતા બહાર જઈને પાછી આવી, ત્યારે એ પૂછતો હતો કે, ‘મમ્મી, શું તેઓએ તને ગોળી મારી હતી?’

માતાએ કહ્યું, ‘ના, બેબી.’

બાળકે વળી પૂછ્યું, ‘શું તેઓ મને ગોળી મારશે? હું નથી ઈચ્છતો કે તેઓ બેંગ-બેંગ કરે?’

અહીં વસ્તાં કેટલાંક માતા-પિતાએ પોતાનાં સંતાનોના બ્લડગ્રૂપ સાથેના બેઝ સીવેલા છે, તો કોઈ માતા-પિતા આ બાળક યુદ્ધકાળમાં ઘૂંઠું પડી જાય, તો તેને મુશ્કેલી ન પડે તે માટે એને એના ધરનું સરનામું અને માતા-પિતાનાં નામ પાકાં કરાવી રહ્યાં છે. આજે આશ્રયસ્થાનોમાં કે પછી સલામતી માટે ટ્રેનોમાં જતાં માતા-પિતા પરસ્પર

અનુક્રમ

મમ્મી, હું નથી ઈચ્છતી કે

તેઓ બેંગ-બેંગ કરે! ૩ કુમારપાળ દેસાઈ

ટ્રિવટર : હવે પોચ્ચુલર સોશિયલ

મીડિયા લોટફોર્મના માર્ગે ૭ હર્ષ મેસવાણિયા

એક અનોખી ‘દંત’કથા ૧૦ રતિલાલ બોરીસાગર

શું હવે યુદ્ધનો યુગ

સમાપ્ત થઈ જશે? ૧૩ પ્રવીણ ક. લહેરી

રોજાનાં સંભારણાંનો ગુલદસ્તો ૧૬ સુધા ભંડ

અર્મિડાની આગવી દંદિ ૧૮ પ્રીતિ શાહ

વીજારીજનો સંગ્રહ ૨૦ ચિંતન ભંડ

સરકારની પદ્ધતિઓ અને

વૈશ્વિક અંગ્રે ૨૩ રક્ષા મ. વ્યાસ

અસ્મિતા વિરોધ સંવાદ ૨૬ ભદ્રાયુ વધરાજાની

પૂર્વવાચન અભ્યાસકમનું

સફળ આયોજન ૩૦ પિંકી પંડ્યા

વિશ્વકોશવૃત્ત ૩૨ —

સાથે વાતચીત કરતાં હોય છે, ત્યારે એમનો મુખ્ય મુદ્દો એ હોય છે કે આ યુદ્ધ એમનાં બાળકો પર કેવી વિપરીત અસર કરી રહ્યું છે ! આવી પરિસ્થિતિના આધાતમાંથી કઈ રીતે પોતાના બાળકને સુરક્ષિત રાખવું તેનો ઉપાય શોધે છે.

કેટલાક માતા-પિતા યુદ્ધની પરિસ્થિતિને સમજવવા માટે બાળકોને એમ પણ કહે છે કે, ‘આ તો એક રમત ચાલે છે અને એ રમતમાં આપણા પર કેટલાક દુષ્ટ સૈનિકોએ હુમલો કર્યો છે અને જેમની પાસે યુકેનનો ધ્વજ છે તે સારા સૈનિકો છે, એ આપણી રક્ષા કરે છે અને તેથી તમારે કશી ચિંતા કરવાની જરૂર નથી.’ આ બાળકો ચિત્રો દોરે છે, ત્યારે પણ આ પરિસ્થિતિથી પ્રભાવિત છે. એન્ટોનના એક મિત્રો બોંબના રક્ષણ માટેના આશ્રયસ્થાનમાં રાત વિતાવ્યા પછી એના ચાર વર્ષના પુત્રએ દોરેલું ચિત્ર બતાવ્યું, જેમાં એ બાળકે કોઈ મોટા લાલ રંગના શેતાનથી લોકો ભાગી રહ્યા હોય તેવું ચિત્ર દોર્યું હતું. હવે તો નસરીના કાર્યકરોને પણ બાળકો સાથે કેવી વાત કરવી અને કેવી સલાહ આપવી તે સમજાવવામાં આવે છે. એમને માટેનાં ટ્યૂટોરિયલ પણ એમાં સામેલ કરવામાં આવ્યાં છે.

આ યુદ્ધગ્રસ્ત પ્રદેશનાં બાળકોની મનઃસ્થિતિમાં કેવું પરિવર્તન આવ્યું છે ? તો કહે છે કે આ બાળકો વધુ ને વધુ કાઢ્યા જોવા લાગ્યાં છે. સામાન્ય સંજોગો કરતાં વધુ મીઠાઈ ખાય છે. એમને વિરોધીઓ પર કબજો કરવા માટે કશુંક જોઈએ છે અને આથી જ મનોવૈજ્ઞાનિકો આવા સમયમાં બાળકો સાથે હળવાશથી રહેવાની અને સામાન્ય સંજોગો કરતાં એમને વધુ પ્રેમ કરવાની સલાહ આપે છે. બીજુ બાજુ બાળકો પણ આ પરિસ્થિતિનો બરાબર તાગ મેળવવા લાગ્યાં છે અને આથી જ જ્યારે સાયરન સંભળાય, અને સલામત જગાએ આશ્રય લેવાની બૂમ પડે, તો તરત જ એ બાળકો જે કામ કરતાં હોય, તે છોડીને દોડે છે. માત્ર ત્રણ વર્ધનું બાળક પણ આવી અસાધારણ સલામતી સમયે સલામતીની બાબતમાં જાગૃત જોવા મળે છે. બાળકોની આવી પરિસ્થિતિ એમનાં માતા-પિતા માટે પણ અન્યપરીક્ષા સમાન હોય છે. દિવસો સુધી

ઘરમાં વિસ્કોટોના અવાજ સંભળાતા હોય, બારીઓ થરથર ધ્રૂજતી હોય, બારણાંઓ અફળાતાં હોય અને તેવે સમયે બાળકને કઈ રીતે વાસ્તવિકતાનો જ્યાલ આપવો તે પડકારજનક બને છે. એ બાળકોને વધુ ડરાવવાના નથી, પણ સાથોસાથ એમને સત્ય પણ સમજાવવું જરૂરી બને છે. તેથી માતા-પિતાએ એમની વાલીપણાની શૈલી બદલવી પડે છે અને બાળકોને સમજાવવાં પડે છે કે એ કહે ત્યારે એમણે અહીંથી ખસ્તી જવું પડશે.

ઘણાં માતા-પિતાઓએ માતૃભૂમિ યુકેનનો ત્યાગ કરવાનું એ માટે નક્કી કર્યું કે તેઓ ઈચ્છતા નહોતા કે એમનાં બાળકો બોબવિસ્કોટથી થતા વિનાશને નજરોનજર નિહાણે. કૂર હિસાનો ખેલ ખેલાતો જુએ. પોતાનું ઘર છોડતી વખતે આ બાળકોને એમનાં ઘણાં રમકડાંઓને છોડી દેવા પડ્યાં અને કોઈ માત્ર એકાદ ગમતું રમકડું પસંદ કરીને લઈ જઈ શકતાં હતાં. કોઈએ ટ્રાન્સફોર્મર ટોય-કાર પસંદ કરી તો કોઈએ રમકડાંનો ટ્રેગન. વળી આ યુદ્ધક્ષેત્રમાં બાળકો સાથે મુસાફરી કરવી અત્યંત કપરી હતી. યુકેનથી નીકળીને પોલેન્ડમાં સલામત રીતે પહોંચતા વિજાની હેન્નાને બાવન કલાક સુધી મુસાફરી કરવી પડી. પ્રથમ મુસાફરી સમયે એનો પતિ સાથે હતો, પરંતુ એ પછી એને પોતાના દેશ યુકેનને માટે લડવા પાછા ફરવું પડ્યું, ત્યારે હેન્ના આ લાંબી મુસાફરી સમયે બે બાળકો સાથે એકલી હતી.

હવે હેન્નાનાં બાળકો રોજ એને પ્રશ્ન કરે છે કે એનાં દાદા-દાદી ક્યાં છે? એથીયે વિશેષ એને સવાલ કરે છે કે વતન પાછા ગયેલા અમારા પિતાનું શું થયું? શું એ જીવંત છે? અથવા તો એમના હાથ અને પગ સાજા છે કે પછી ઈજાગ્રસ્ત બન્યા છે? હેન્ના એનાં બાળકોને વર્તમાનમાં લાવવા પ્રયાસ કરે છે, એમાં પણ એની છ વર્ષની પુની ઓટિસ્ટિક છે, જે મોટા અવાજોને ખૂબ વિકારે છે અને તેથી જ હવાઈ હુમલાની સાયરન સાંભળીને એ ભયથી છળી ઉઠે છે.

યુકેનના યુદ્ધના પ્રથમ દિવસથી જ બાળકો જીવ ગુમાવી રહ્યાં છે. કેટલાય પરિવારોને વિખૂટા પાડવામાં આવ્યા છે, કારણ કે લડવાની ઉંમર ધરાવતા પુરુષોની પ્રતિકાર કરવા માટે અને લડવા માટે દેશને જરૂર છે. આ માતાઓ અને બાળકો પગપાળા અને રેલવે દ્વારા સતત ભાગી રહ્યાં છે. વળી સંઘર્ષમાં ફસાયેલાં લાખો બાળકો હોસ્પિટલના બેઝમેન્ટ અને સબ-વેના પ્લેટફોર્મમાં કે પછી કામચલાઉ બંકરોમાં બંધ છે. શાળાઓને તો ક્યારનાંય તાળાંઓ વાગી ગયાં છે. ખોરાક અને આશ્રય શોધવા માટે બાળકોને એમના હાલ પર છોડી દેવામાં આવ્યા છે. ૨૪મી ફેબ્રુઆરીએ આ યુદ્ધ શરૂ થયું, ત્યારથી બંદૂકની ગોળાઓ, તોપમારો અને મિસાઈલો વચ્ચે આ બાળકની ચીસ કોને સંભળાશે?

કદાચ આથી જ માનવ અધિકાર પંચના ડેઝ્યુટી ડાયરેક્ટર એવા નદીમ હૌરીના શબ્દો યાદ આવે છે, ‘આ દુનિયા પર શરમ આવે છે.’ તો બુરહણ અકમાને તુર્ક્સ્તાનના દરિયાકાંઠે ધોવાઈ ગેલાં બે બાળકોના મૃતદેહની ઘટના અંગે લખ્યું, ‘મને માનવ દેખાય છે, પણ માનવતા ક્યાંય જડતી નથી.’ આ સિલસિલો ક્યારે અટકશે?

— કુમારપાળ દેસાઈ

ટ્રિવટર : હવે પોષ્યુલર સોશિયલ મીડિયા પ્લેટફોર્મના માર્ગે

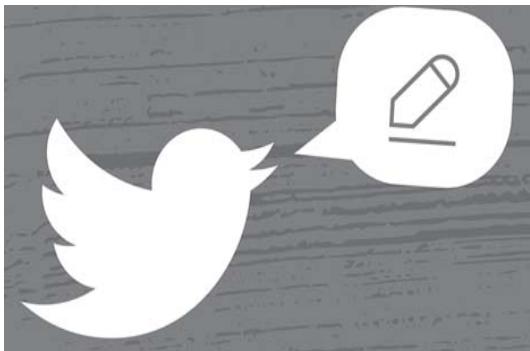
ટ્રિવટરની બે ખાસિયતો ધ્યાન બેંચનારી છે - માત્ર ૧૪૦ કેરેક્ટર્સમાં જ પોસ્ટ લખવી, એક વાર લખાણ-સામગ્રી પોસ્ટ થયા પછી એડિટનો કોઈ વિકલ્પ નહીં. ટ્રિવટરનું હરીક પ્લેટફોર્મ ફેસબુક શરૂઆતથી જ પોસ્ટમાં એડિટનો વિકલ્પ આપે છે. ફેસબુકમાં એક વખત કોઈ પોસ્ટ લખી નાખ્યા પછી એને ટૂંકાવવી, લંબાવવી કે ભૂલ સુધારવી હોય તો યુઝર્સ જેટલી વખત ધારે એટલી વખત એમાં ફેરફાર કરી શકે છે. શરૂઆતથી જ ફેસબુક-ટ્રિવટર વચ્ચે સ્પર્ધા છે. ઇન્સ્ટાગ્રામ-ટિકટોક સહિતના સોશિયલ મીડિયા પ્લેટફોર્મ પછી લોકપ્રિય થયાં, એક સમયે મુખ્ય સ્પર્ધા ફેસબુક-ટ્રિવટર વચ્ચે હતી. ફેસબુકમાં લાંબા લેખો, મલ્ટિમીડિયા ટ્રૂલ્સનો ઉપયોગ છૂટથી થતો હતો. જ્યારે ટ્રિવટરમાં વિચારશીલ લોકો ટૂંકમાં પણ મુદ્દાસર ચર્ચા કરે છે - એવી એની ઓળખ છે. ટ્રિવટરે શર્ભોની મર્યાદા વધારીને ૨૦૧૭માં ૨૮૦ અક્ષરોની કરી હતી, પરંતુ એનાથી વધુ જગ્યા એનો વપરાશ કરનારને મળતી નથી.

દુનિયાભરના જાહેરજીવનના અગ્રણીઓ ટ્રિવટરમાં સહીય રહે છે. અસંખ્ય દેશના પ્રમુખો અને વડાપ્રધાનો ટ્રિવટરમાં સત્તાવાર જાહેરાત કરવાનું પસંદ કરે છે. અગત્યની જાહેરાત કે વિચાર રાખવા માટે મર્યાદિત શર્ભોનો જ ઉપયોગ કરવો એ ટ્રિવટરની સૌથી મોટો ઓળખ બની ગઈ. એક વખત તીર કમાનમાંથી છૂટી ગયું તો છૂટી ગયું. એમાં ફેરફારનો કોઈ અવકાશ નહીં. બહુ મોટો છબરડો હોય કે કોઈની ફરિયાદ-વિવાદ હોય તો ટ્રિવટ ડિવિટ થઈ શકે. અથવા તો જૂની ટ્રિવટને રિટ્રિવટ કરીને ફરીથી કંઈક લખી શકાય, એ અંગે માફી માંગી શકાય. તમામ પોષ્યુલર સોશિયલ મીડિયા પ્લેટફોર્મ જે રીતે મલ્ટિમીડિયાનો ઉપયોગ કરવાની પરવાનગી આપે છે એવું ટ્રિવટરમાં નથી. બ્લૂ માર્ક ધરાવતા વીઆર્પી યુઝર્સ હોય કે સાધારણ યુઝર્સ - એડિટિંગ કે મલ્ટિમીડિયાની સુવિધા કોઈનેય મળતી ન હતી.

પરંતુ હવે ટ્રિવટરમાં જરૂરી પરિવર્તન આવી રહ્યું છે. કેટલાય વખતથી ટ્રિવટરમાં એડિટ બટનના વિકલ્પની ચર્ચા ચાલતી હતી. ટ્રિવટર ખરીદવા માટે મેદાને પેટેલા દુનિયાના સૌથી ધનવાન ઉઘોગપતિ ઈલોન મસ્ક એડિટ બટન ઉમેરવાની તરફેણ કરતા હતા. ટ્રિવટરના પ્લેટફોર્મને વધારે યુઝરફેન્ફલી, વધારે લોકતાંત્રિક બનાવવાની રજૂઆત એના દુનિયાભરના વપરાશકારો કરતા હતા. આખરે ટ્રિવટરે એ માગણી સ્વીકારી લીધી છે.

***

ટ્રિવટરે કેનેડા, ન્યૂઝીલેન્ડ અને ઓર્ઝેનિલિયાના બ્લૂ મેમ્બર્સ માટે એડિટ બટનની સુવિધા શરૂ કરી છે. આ ગ્રાન્યેય દેશોના બ્લૂ મેમ્બર્સ એટલે કે બ્લૂ માર્ક ધરાવતા વેરિફાઈડ

ટ્રિવટરે શરૂ કરેલી એડિટ બટનની સુવિધા

યુઝરને ટ્રિવટરે એડિટની સવલત આપી છે. જોકે, તેના માટે બ્લૂ મેઝર્સે મહિને પાંચ ટોલર જેટલી ફી ચૂકવવી પડશે. પરીક્ષણ દરમિયાન ટ્રિવટર યુઝરને એક ટ્રિવટમાં વધુમાં વધુ પાંચ વખત એડિટની સુવિધા આપે છે. પાંચ વખત એડિટિંગ માટે 30

મિનિટો સમય મળે છે. 30

મિનિટ પછી યુઝર પોતાની ટ્રિવટમાં ફેરફાર કરી શકતા નથી. આ ગ્રાણેય દેશોના બ્લૂ મેઝર્સે નવા ફિચરને આવકાર્ય બાદ ટ્રિવટરે અમેરિકામાં પણ એ સવલત શરૂ કરી છે. અમેરિકામાં પેઈડ સબ્સ્ક્રાઇબર્સને જ આ ટૂલનો એક્સેસ મળ્યો છે. એડિટના બટનમાં ક્લિક કરવાથી યુઝર્સ પોસ્ટની એડિટ હિસ્ટ્રી જોઈ શકશે. ચારેય દેશોમાં યુઝર્સ તેને આવકારશે પછી ભારત સહિતના દેશોમાં એ ટૂલ સંભવત: નવા વર્ષથી મળશે. ટ્રિવટરના એડિટ બટનને યુઝર્સે 'મોસ્ટ અવેન્ટેડ એડિટિંગ ટૂલ' ગણાયું.

મહાનુભાવોમાં એડિટ બટનને વ્યાપક પ્રતિભાવ મળ્યા બાદ તત્કાળ ટ્રિવટરે એક વધુ પોષ્યુલર ટૂલ મળ્યાની ફિચર આપવાની જાહેરાત કરી હતી. અત્યાર સુધી ટ્રિવટરમાં એક પોસ્ટમાં એકથી વધુ પ્રકારના મીડિયાને જોડવાની સુવિધા ન હતી. હવેથી એક ટ્રિવટમાં ફોટો, વીડિયો, જીઆઈએફ ફાઈલ પોસ્ટ કરી શકાશે. આ ફિચર તમામ વપરાશકર્તાને માટે ઉપલબ્ધ બનાવાયું છે. એન્ન્ટ્રોઈડ અને આઈઓએસ એમ બંને ઓપરેટિંગ સિસ્ટમમાંથી આ ટૂલનો ઉપયોગ કરી શકાશે. અત્યાર સુધી વપરાશકર્તા એક જ મીડિયાને પોસ્ટ કરી શકતા હતા. ટ્રિવટ કરવા માટે ફોટો સિલેક્ટ કર્યો હોય તો એકથી વધુ ફોટો પસંદ કરીને એક જ ટ્રિવટમાં મૂકી શકતા હતા, પરંતુ તેની સાથે અન્ય વીડિયો કે જીઆઈએફ ફાઈલ જેવા અન્ય મીડિયા ફોર્મેટને જોડી શકતા ન હતા. પોસ્ટ માટે વીડિયો પસંદ કર્યો હોય તો એની સાથે ફોટો-જીઆઈએફ ફાઈલ મૂકી શકતા ન હતા. ટ્રિવટરના હરીફ પ્લેટફોર્મ ફેસબુક-ઈન્સ્ટાગ્રામમાં એકસાથે એકથી વધુ મીડિયા ફાઈલ શરૂઆતથી જ એટેચ થઈ શકે છે. કોઈ વપરાશકર્તાને એક-બે તસવીરો, એક વીડિયો અને એક જીઆઈએફ મૂકવી હોય તો ફેસબુક-ઈન્સ્ટાગ્રામમાં એવું થઈ શકે, ટ્રિવટરમાં એવી પોસ્ટ શક્ય ન હતી. પરંતુ હવે ટ્રિવટરે અન્ય સોશિયલ મીડિયા પ્લેટફોર્મની જેમ વપરાશકર્તાને એ સુવિધા આપી છે. ટેસ્ટેંગનું નોટિફિકેશન આપીને ટ્રિવટરે સિલેક્ટટેડ યુઝર્સના એકાઉન્ટમાં એ ટૂલ આપ્યું છે. તેની મદદથી હવે ટ્રિવટરમાં પણ ફેસબુક-ઈન્સ્ટાગ્રામની જેમ મળ્યી મીડિયા પોસ્ટ શક્ય બની છે. ટ્રિવટરે આ ફેરફાર કરીને બીજા સોશિયલ મીડિયા પ્લેટફોર્મની

મસ્કે ટ્રિવટર કંપની ખરીદા પછી તેના રૂપરંગ બદલાઈ રહ્યા છે

જેમ પોયુલર ટ્રેક પ્રકડ્યો છે. આ બંને ફેરફારથી ટ્રિવટર વધારે યુઝરફેન્ડલી બનશે. યુઝર્સ વધુમાં વધુ સમય ટ્રિવટરના પ્લેટફોર્મમાં વિતાવે એ માટે કંપનીએ આ પ્રકારના ફેરફારો શરૂ કર્યા છે. નવા ફિચર્સ ઉમેરવાની સાથે ટ્રિવટરે તેના પ્લેટફોર્મની સામગ્રીનો સ્ક્લિનશોટ લેવાની સુવિધા બંધ કરવા અંગે પણ ગંભીરતાથી વિચારણા આદરી છે. ટ્રિવટરના બ્લોગમાં યુઝર્સને કહેવાયું હતું કે પ્લેટફોર્મ પરની સામગ્રી તમને ગમે તો તમે સ્ક્લિનશોટ લેવાને બદલે તેને રિટ્રિવટ કરો. ટ્રિવટરના આ સૂચન પાછળ હેતુ સ્પષ્ટ છે કે યુઝર્સ વધુમાં વધુ સમય ટ્રિવટરમાં વ્યસ્ત રહે.

***

ટ્રિવટરમાં થયેલાં પરિવર્તનો પાછળનું મુખ્ય કારણ ઈલોન મસ્ક છે. મસ્ક અને ટ્રિવટર વચ્ચે ૪૪ અબજ ડોલરનો સોદો થયો હતો. ઈલોન મસ્કે શેર દીઠ ૫૪.૨૦ ડોલરનો ભાવ બોલીને ટ્રિવટરને ખરીદવાની જાહેરાત કરી હતી, પરંતુ સોદો નક્કી થાય તે પહેલાં મસ્કે ટ્રિવટરને કેટલાક ફેરફારો કરવાનું સૂચન કર્યું હતું. એમાં મશીન સંચાલિત સ્પેન એકાઉન્ટ ડિલિટ કરવાની માગણી ઉપરાંત ટ્રિવટરને વધારે સરળ બનાવવાની માગણી પણ મુખ્ય હતી. એડિટ બટનની સુવિધા આપવાની હિમાયત મસ્કે કરી હતી. ટ્રિવટર વધારે સરળ છે, લોકતાંત્રિત મૂલ્યોની જાળવણી માટે કંપની કટિબદ્ધ છે - એવું દર્શાવવાનો ટ્રિવટરનો ઈરાદો હોય એ શક્ય છે. ટ્રિવટર અન્ય હરીફ સોશિયલ મીડિયા પ્લેટફોર્મની જેમ જ નવા યુઝર્સને મનગમતા યુગરફેન્ડલી ફિચર્સ આપવાની દિશામાં ગંભીર છે તેવી દલીલ કોર્ટમાં કરી શકાય તેમ છે.

આ બધા ફેરફારો વચ્ચે છેલ્યે સૌથી મહત્વની વાત એ છે કે ટ્રિવટરે એડિટ બટન અને માલ્ટિમીડિયા ફિચર્સની સુવિધા આપવાની શરૂઆત કરી એ પછી ઈલોન મસ્કે ટ્રિવટર કંપની આખરે ખરીદી લીધી છે. ટ્રિવટરમાં થઈ રહેલા ફેરફાર પાછળ ઈલોન મસ્ક છે. મસ્કની માલ્યડીનું ટ્રિવટર સમૂળણું બદલાઈ રહ્યું છે. આજના ટ્રિવટરના રૂપરંગમાં ધરમૂળથી પરિવર્તન આવે તો નવાઈ પામવા જેવું નહીં હોય.

— હર્ષ મેસવાણિયા

એક અનોખી ‘દંત’ કથા

માંદગી સાથે મારો સંબંધ ઘણો ગાઢ છે. વરસાદ વગરનાં વરસો ગયાંનું મને યાદ છે પણ માંદગી વગરનું કોઈ વર્ષ ગયું હોય એવું મને યાદ નથી. માંદગીને કારણે થતી શારીરિક-માનસિક તકલીફોથી સામાન્ય રીતે હું ટેવાઈ ગયો છું. પરંતુ જીવનમાં પહેલી વાર દાઢના દુખવાની જે પીડા થઈ તે પછી મને લાગ્યું કે દંત દુખવા જેવી પીડા પ્રભુની સૃષ્ટિમાં બીજી એક નથી. એ પીડાના સંસ્કારો તો જાંખા પડી ગયા છે, પણ એ ઘટના હજુ એવી ને એવી યાદ છે.

એ દિવસોમાં અમારા ગામમાં પહેલી જ વાર એક ક્વોલિફાઈડ ડેન્ટિસ્ટે પોતાનું દવાખાનું શરૂ કર્યું હતું. એમના દવાખાનાના ઉદ્ઘાટનને હજુ બે-ચાર દિવસ થયા હતા ને મારે એ દવાખાનાનાં પગથિયાં એક દરદી તરીકે ચડવાનાં થયાં. દંત પાડવાનું ઉદ્ઘાટન કદાચ મારો દંત પાડીને જ એમણે કરવાનું નહિ થાય ને, એવો મને ડર લાગ્યો.

ડોક્ટરે મને ખુરશીમાં બેસાડ્યો. મારું મોં ખોલાવી અંદર જોયું અને પૂછ્યું, ‘કઈ દાઢ દુખે છે ?’

‘નીચેની.’ મેં કહ્યું. એમણે ફરી તપાસ્યું અને પછી કહ્યું, ‘તમારી નીચેની નહિ, ઉપરની દાઢ દુખે છે. એ દાઢ સડી ગઈ છે. કાઢવી જ પડશે.’

ડોક્ટરની વાત સાંભળી હું એકદમ ગભરાઈ ગયો. ડોક્ટર ઉપલી દાઢ ખેંચી કાઢે ને પછી ખરેખર નીચેલી દાઢ દુખતી હોય તો ? તો એ દાઢ તો પાછી કાઢવવી જ પડે. ડોક્ટર કદાચ એક જ દાઢ ખેંચવાના પૈસા લે એમ બને તો એક દાઢ મફતમાં ખેંચાવી શકાય એવો એક વિચાર પણ મને આવ્યો, પરંતુ ખોટા નિર્ણયને કારણે આપણે અડધું કાશમીર ગુમાયું એમ ખોટા નિર્ણયને કારણે મારે નાની ઉમરમાં એકને બદલે બે દાઢ ગુમાવવી પડે ! દંતના ડોક્ટરના કેટલાક ભયંકર ટુચ્કાઓ મેં સાંભળ્યા હતા અને સંભળાવ્યા પણ હતા. એ વખતે પણ મને પાંચ-છ ટુચ્કાઓ યાદ આવી ગયા હતા. એ ટુચ્કાઓથી નવા નવા ડોક્ટર ડિપ્રેસ થઈ જાય તે હિતાવહ નહોતું અને ગુસ્સે થઈ જાય તે તો બિલકુલ હિતાવહ નહોતું. એટલે મેં અત્યંત વિનમ્રતાથી કહ્યું, ‘તમે ઉપલી દાઢ કાઢવાનું કહો છો, પણ મને મારી નીચેલી દાઢ દુખતી હોય એવું લાગે છે.’

‘તમને એવું લાગે છે પણ ખરેખર જ તમારી ઉપલી દાઢ સડી ગઈ છે. સોજો એટલો બધો છે કે તમને ખરેખર કઈ દાઢ દુખે છે એનો ખ્યાલ જ નથી આવતો.’

મને જ્યારે પણ કંઈ રોગ થાય છે અને ડોક્ટર મને પૂછીને રોગનું નિદાન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે ડોક્ટરના સવાલોથી મને અને મારા જવાબોથી ડોક્ટરને ઘણી મૂંજવણ થાય છે. સાચું નિદાન થયું હશે કે કેમ એની મને તો શંકા રહે જ છે. પણ ડોક્ટરનેથી આવી શંકા રહેતી હશે એવી શંકા પણ મને રહ્યાં કરે છે. દરદીની નારી તપાસી નિદાન કરનારા નારીવૈધો હવે રહ્યા નથી. તેનાથી વધુમાં વધુ નુકસાન મારા જેવા દરદીઓને થયું છે, એમ મને ઘણી વાર લાગ્યું છે.

‘तमे मारा पर भरोसो राखो. तमारी उपली दाढ़ ज काढवा दो.’ अठार अध्यायने अंते भगवान् श्रीकृष्णे अर्जुनने कह्युं हतुं ए में डोकटरने कह्युं, ‘यथा ईश्वर तथा कुमु’ (तमारी भरज प्रमाणे करो). डोकटरे थोडा दिवस दवा आपी. सोजो उत्तरी गयो अने पछी मारी उपली दाढ़ भेंची काढी. भरेखर मारी उपली दाढ़ ज हुखती हती !

उपरोक्त घटना पछी घण्टां वर्षे दाढनो ऐवो ज हुखावो उपड्यो. रातभर असत्य पीडा वेठी. बीजे दिवसे हुं दांतना जाणीता - डोकटर तरीके जाणीता अने मारा पश जाणीता - डोकटर पासे गयो अने कह्युं, ‘दाढ़ सम्पत हुमे छे.’ माँ झोली दाढ़ पर आंगणी मूडी में कह्युं. ‘आ’. हुखती दाढनी बीज बहेनो अत्यार सुधीमां स्वर्गस्थ थर्थ चूकी हती. एटेले हुं भूल वगर हुखती दाढ़ बतावी शक्यो.

‘बराबर छे, दाढ़ काढवी पड्यो. उहापणनी दाढ़ छे. आमेय नकामी छे.’ डोकटरे कह्युं.

‘उहापणनी दाढ़.’ आ शब्दो सांभगतां ज हुं यमक्यो. ‘तारामां उहापणनो छांटोये नथी.’ आवुं वाक्य हुं घण्टो मोटो थयो त्यां सुधी सांभगतो रख्यो हतो. पछी आ वाक्य संभगातुं बंध थयुं. पश मारामां उहापण छोवा विशे आजपर्यंत कोईअे श्रद्धा दाखवी होय एवुं बन्यु नथी. समज्ञो थया पछी में सांभगेलुं के माटे भागे दरेकने उहापणनी दाढ़ उिगती होय छे. उहापण आववानी उमरे आ दाढ़ उिगती होय छे, एटेले ए ‘उहापणनी दाढ़’ कहेवाय छे. (आ मारुं मौलिक उहापण छे !) मारे आवी दाढ़ उिगी हशे के नहि ऐवो प्रश्न मने अनेक वार थयो हतो. पश दांतना डोकटरने पूछीने खातरी करवानी हिंमत चालती नहोती. डोकटरने पूछ्युं अने ए कही हे के तमने उहापणनी दाढ़ उिगी ज नथी ने हवे उिगे ऐवो संभव पश नथी तो ? ऐना करतां उहापणनी दाढ़ कहाय उिगी होय तो उिगी होय - ऐवी परिस्थिति वधु आशासनदृप हती. केटलीक वार ज्ञान करतां अज्ञान वधु आशीर्वाददृप होय छे ! पश वर्षो पछी ए दिवसे डोकटरे कह्युं के, ‘तमारी उहापणनी दाढ़ हुमे छे.’ त्यारे घडीभर हुं हुखावो भूली गयो. ज्वनमां भवे उहापण न आव्युं पश उहापणनी दाढ़ तो आवी ने ! आ पश मारा माटे ओछा आनंदनी वात नहोती. आ जन्मे उहापणनी दाढ़ आवी तो आवता जन्मे उहापण पश आवशे ऐवी आशा मारा मनमां जन्मी. पश डोकटर उहापणनी दाढने नकामी शा माटे गणता हता ते हुं समज शक्यो नहि. आ जगतमां अनेक डात्या माणसो थर्थ गया छे. आम छितां भलभला डात्या माणसो आ दुनियाने खास सुधारी शक्या नथी; पश तेथी करीने ‘उहापण’ नकामी बाबत छे एम कही शकाय नहि. ए ज रीते उहापणनी दाढ़ मारामां उहापण लावी शकी न होय तेथी कंदी मारी उहापणनी दाढ़ नकामी छे एम कही शकाय नहि. परंतु ए वर्षते दाढनी पीडा एटली बधी हती के डोकटर साथे आ तात्त्विक चर्चा जेटलो हुं स्वस्थ नहोतो.

‘आ दाढ बचावी न शकाय ?’ में डोकटरने पूछ्युं, डात्या माणसो पश योवीसे कलाक उहापण अकबंध राखी शकता नथी. परंतु, उहापण नहीं तो उहापणनी दाढ़ पश जो अकबंध रही शके एम होय तो राखवानो लोभ मने थर्थ आव्यो.

‘हवे आ दाढने बचावी शकाय एम नथी. ऐने बचाववानो कशो अर्थ पश नथी. आ उहापणनी दाढ़ छे एटेले आमेय नकामी छे.’ डोकटरे फरी कह्युं. हुं जेने मारी

જિંદગીની મહત્વની પ્રાપ્તિ ગણતો હતો એને એક નિષ્ણાત ડોક્ટર તદ્દન નકામી ગણતા હતા ! આમ છતાં આ ઉહાપણની દાઢ છે એવા જ્ઞાન સાથે એને ચોવીસ કલાક પણ બચાવી શકાય તો બચાવવી એવા આશયથી મેં કહું, ‘આજે બુધવાર છે. આજે દાઢ પડાવું તો મારે બીજી દાઢ કાઢવવી પડે.’ મારી વાત સાંભળી ડોક્ટર હસ્યા અને બોલ્યા, ‘કાઢવા માટે આ દાઢ સિવાય બીજી એકે દાઢ તમારા મૌંમાં છે જ નહિ !’

‘દાઢ ન હોય તો બીજો દાંત કાઢવો પડે એવું ન બને ?’

‘ના, એવું ન બને. અને અત્યારે દાઢ કાઢી શકાય એવી સ્થિતિ છે, પણ કાલે જો સોજો ચઠી જશે તો દવા લઈને સોજો ઉતારવો પડશે, પછી દાઢ કાઢી શકાશે. એટલા દિવસ નાહક પીડા ખમવી પડશે.’ ડોક્ટરે કહું. કોઈ પણ માંદગી વખતે મારી અને ડોક્ટરની વચ્ચે મતલેદ પડે છે ત્યારે મારો મત જતો કરી ડોક્ટરનું કહું માનવું એટલું ઉહાપણ તો ભગવાને મને આપ્યું છે. એટલે મેં ઉહાપણની દાઢ જેંચી કાઢવાની સંમતિ આપી. વર્ષથી જે મારી સંગિની હતી, જેને યુગોથી ધીખેલા પ્રખર સહરાની તરસથી મેં ઝંપી હતી અને છતાં જેના અસ્તિત્વથી હું તદ્દન અજાણ હતો એ મારી ઉહાપણની દાઢ ડોક્ટરે માત્ર દસ મિનિટમાં જેંચી કાઢી.

મારા રેશનાલિસ્ટ મિત્રો વહેમ ગણીને મારી વાતને હસી કાઢશે; પણ, મેં બુધવારે દાઢ પડાવી એના કારણે મારો એક સાંજોસમો દાંત ઉહાપણની દાઢના - બહેનના - વિયોગમાં છંકે દિવસે બસ એમ જ પડી ગયો ! ન એ દાંતે મને કશી પીડા આપી, ન એ દાંતે ડોક્ટરને ફી અપાવી.

— રતિલાલ બોરીસાગર

વાચકમિત્રોને ખાસ વિનંતી

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના સામયિક ‘વિશ્વવિહાર’માં આવતી પ્રમાણભૂત અને વૈવિધ્યસભર લેખસામગ્રીથી આપ પરિચિત છો. આપને ઘણા લાંબા સમયથી ‘વિશ્વવિહાર’ મોકલવામાં આવે છે. આપનું લવાજમ પૂરું થઈ ગયું હોય તોપણ કદાચ આપને ‘વિશ્વવિહાર’ મળતું હશે. સાહિત્ય, કલા, સંસ્કૃતિ, રાજકારણ, પ્રવાસ, રમત-ગમત, શિક્ષણ, ટેકનોલોજી, હાસ્યલેખ અને પ્રેરક ચિત્રો જેવા વિષયોની કેટલીય સામગ્રી અમે ‘વિશ્વવિહાર’માં આપીએ છીએ. વળી ગુજરાતના આ સાંસ્કૃતિક કેન્દ્રમાં ચાલતી અને હવે પછી થનારી પ્રવૃત્તિઓની વિગતો પણ આ સામયિકમાંથી મળી રહે છે. આથી કદાચ તમારું લવાજમ પૂરું થઈ ગયું હોય તો વહેલી તકે લવાજમ મોકલી આપશો.

‘વિશ્વવિહાર’નું વાર્ષિક લવાજમ ૧૫૦ રૂ. અને ત્રણ વર્ષનું લવાજમ ૪૦૦ રૂ. છે. આપ મનીઓર્ડરથી અથવા ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના નામે ડ્રાફ્ટ કે ચેકથી મોકલી શકશો. આપના ઉમદા સહયોગની અમે આશા સેવીએ છીએ.

બેંકની વિગત

A/c. Name : Gujarat Vishvakosh Trust, A/c. No. : 09330100008481

Bank Name : Bank Of Baroda, Usmanpura Branch

IFS Code : BARB0USMANP (5th Character is Zero)

લવાજમ ભર્યા પછી સંસ્થાને ઈ-મેઇલ (vishvakoshad1@gmail.com),
વોટ્સએપ (9898042699) તથા પત્ર દ્વારા અચૂક જાણ કરવી.

શું હવે યુદ્ધનો યુગ સમાપ્ત થઈ જશે ?

માણસમાં અનેક ઈચ્છાઓ અને વૃત્તિઓ રહેલી છે. એનાથી પ્રેરાઈને વ્યક્તિ અનેક સારાં-નરસાં કામો કરે છે. જ્યારે વ્યક્તિ કે સમૂહને વિસ્તાર પર અથવા લોકો પર પોતાનું વર્ષસ્વ સ્થાપિત કરવાની ઈચ્છા થાય ત્યારે હિસાથી અને સામના-દામ-દંડ-ભેદથી જે પ્રવૃત્તિઓ થાય, તેમાં યુદ્ધની ભૂમિકા મહત્વની છે. કૌરવ-પાંડવો વચ્ચેના વિવાદનો ઉકેલ ન આવ્યો અને શ્રીકૃષ્ણની વિષિ નિષ્ફળ ગઈ, પાંચ પાંડવોને પાંચ ગામો આપીને સમાધાન કરવાની દરખાસ્ત પણ દુર્યોધને ના સ્વીકારી, ત્યારે મહાભારતના યુદ્ધનું કુરુક્ષેત્રમાં મંડાણ થયું. પોતાની નજર સમક્ષ યુદ્ધ દ્વારા લાખો લોકોના પ્રાણ જવાના વિચારથી મુંજાયેલા અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણની ગીતાબોધ આપ્યો. અન્યાય સામે લડવામાં હિસા, વિનાશ કે સ્વજનોને થનાર હાનિનો વિચાર કર્યા વિના યુદ્ધ અનિષ્ટ હોય તોપણ અનિવાર્ય છે તેમ માનીને, કર્તવ્યપાલન અને નિયતિમાં વિશ્વાસ રાખી પૂર્ણ શક્તિથી લડવામાં કોઈ પાપ નથી તેવું શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને સમજાવે છે. મહાભારતનું યુદ્ધ કૌરવોનો નાશ કરે છે, પણ વેરની આગ ભભૂકૃતી રહે છે. ‘હવે પાર્થને કહો ચઢાવે બાણ, યુદ્ધ એ જ કલ્યાણ’નો ઉપદેશ આપનાર શાંતિ પર્વમાં પ્રેમ, અહિસા, સંવાદિતા અને અનાસક્તિનો મહિમા કરે છે.

વિશ્વના ઈતિહાસને યુદ્ધોની યાદી તરીકે પણ વર્ણવવામાં આવે છે. યુદ્ધની કથા રમણીય હોય છે પણ તેની વાસ્તવિકતા ભયાવહ હોય છે. યુદ્ધમાં સેના, શસ્ત્રો અને પ્રજાની ભૂમિકા ખાસ મહત્વ ધરાવે છે. શ્રીસનો એલેક્ઝાન્ડર કે મૌગોલોનો સરદાર ચંગીજુખાન તે સમયે વિશ્વના અનેક દેશો પર ખૂબ જરૂરી આવિપત્ય સ્થાપી શક્યા કારણ કે તેમનાં શસ્ત્રો વધારે લાંબા અંતર સુધી પ્રહાર કરનારાં અને ધારદાર હતાં. ઘોડેસવારીની કુશળતા અને શારીરિક સજજતાના કારણે તે સમયે જ્ઞાણીતા ભૂ-ભાગ પર વિજય હાંસલ કર્યો. આ સાથે યુદ્ધ દ્વારા લાખો નિર્દોષ લોકોની કતલ અને આગચંપીથી કેટલાંય બાંધકામોનો વિનાશ થતાં યુદ્ધ એટલે અકલ્ય નુકસાન તેવું સમીકરણ સ્થાપિત થયું. એલેક્ઝાન્ડર (સિંકન્ડર) મૃત્યુ સમયે પોતાના જનાજમાંથી બે ખાલી હાથ દર્શાવવાનું કહ્યું હતું. આપણો ગમે તેટલો પ્રદેશ જીતીએ, ગમે તેટલું ધન એકત્ર કરીએ કે ગમે તેટલો વૈભવ માણીએ અંતે તો તે સધણું છોડીને જવાનું છે. રજનીશજી કટાક્ષમાં કહે છે, ‘આપણે સમગ્ર જવન ખૂબ મોટા પાયે વસ્તુઓ/ધન એકત્ર કરવામાં પ્રવૃત્ત રહીએ છીએ. જોકે આપણે જ્ઞાણીએ છીએ કે ખાલી હાથે જ જવાનું છે.’ માનવીના મનની વૃત્તિઓ તેને અન્ય પર હકૂમત સ્થાપીને શોષણ કરવા અને અહમ્ પોષવા પ્રેરે છે. એ ઉક્તિ સાચી છે કે યુદ્ધની શરૂઆત આપણા મનમાંથી થાય છે. વર્તમાન સમયના યુદ્ધની ભયાનકતા અને નિરર્થકતા મનમાં રાખીને પૂર્વ અમેરિકી પ્રમુખ જહોન કેનેડીએ કહ્યું હતું; ‘કાં તો આપણે યુદ્ધ સમાપ્ત કરીએ, અન્યથા યુદ્ધ આપણો અંત લાવશો.’ વર્તમાન યુદ્ધની વિચિત્રતા ઉજાગર કરતાં અન્ય પૂર્વ અમેરિકી

ગ્રમુખ બરાક ઓબામા કહે છે; ‘આજના યુદ્ધમાં જે યુવાઓ એકમેકને ઓળખતા નથી, એકમેક પ્રત્યે વેર નથી, એકબીજાનું કશું બગાડયું નથી, તેઓ એકબીજાને મારી નાખવા લે છે. પોતે પણ મરે છે. આ યુદ્ધનો આદેશ આપતી પ્રૌઢ વ્યક્તિઓ એકબીજાને ઓળખે છે, એકબીજાને વિકારે છે. પરસ્પર પ્રત્યે શત્રુતા છે, પરંતુ તે એકબીજાને મારતા નથી.’ યુદ્ધ અન્યને શહીદ કરે છે. સામાન્ય નાગરિકને હાનિ પહોંચાડે છે.

ફેબ્રુઆરી, ૨૦૨૧માં રશિયાના સરમુખત્યાર શ્રી પુટિને યુકેન નાટો સંગઠનમાં ભણી રશિયા માટે ખતરો પેદા કરે છે તેવા આસ્પેક્ટ સાથે યુદ્ધ શરૂ કર્યું. વિશ્વની એક મહાસત્તા નાના પાડોશી દેશ પર આકમણ કરે, ત્યારે યુકેન જેવો દેશ કેટલા દિવસો સુધી જગ્યામી શકશે તે પ્રશ્ન હતો. રશિયા ૮-૧૦ દિવસમાં યુકેન પર કબજો કરશે તેવી ધારણા હતી. શરૂઆતમાં મિસાઈલ્સ, રોકેટ અને તોપગોળા વરસાવીને યુકેનના અનેક વિસ્તારો પર વિનાશ વેર્યો. ધરબાર છોડીને લાખો લોકોએ પાડોશી દેશોમાં ડિજરત કરી. અમેરિકાના વડપણ હેઠળના રાષ્ટ્રોએ યુકેનને લશકરી શસ્ત્રસરંજામ આપ્યો. યુકેનની પ્રજા અને સૈન્યે જબરદસ્ત પ્રતિકાર કર્યો. રશિયાને આગળ વધવાની જગ્યાએ પીછેહઠ કરવાનો વારો આવ્યો છે. અમેરિકા અને નાટો સંધિના દેશોએ રશિયા પર આકરા આર્થિક પ્રતિબંધો મૂક્યા. રશિયન લશકરના જવાનોની ખુલ્લારી થતાં લશકર અને પ્રજામાં નિરાશા વાપી છે. વધારે સૈનિકોની જરૂરિયાતો જણાતાં પુટિને જેવી યુવાનોને ફરજિયાત લશકરી સેવામાં જોડાવાની યોજના જાહેર કરી, ત્યારે રશિયાના લાખો પરિવારો નજીકના જ્યોર્જિયામાં શરણ લેવા દોડી ગયા. આ હકીકતે એ સાબિત થયું કે પ્રજાને યુદ્ધમાં રસ નથી. સરકારો યુદ્ધની કથા આકર્ષક બનાવવા તેમાં દેશપ્રેમ, વફાદારી, ગૌરવ જેવા શબ્દો દ્વારા પ્રજાની લાગણી બહેકાવવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ હવે તે ચાલાકી સફળ થતી નથી. રશિયા-યુકેન સંદર્ભમાં શાંતિ માટે અપીલ કરતાં ભારતના વડાપ્રધાન નરેન્દ્ર મોદીએ પુટિનને જણાયું કે, ‘આજનો યુગ યુદ્ધ માટે સાનુકૂળ નથી.’ ભારત આ મામલે મધ્યરથી કરી શાંતિની સ્થાપના કરાવશે કે કેમ તે પ્રશ્નનો ઉત્તર તો ભવિષ્ય જ આપશે. છેલ્લાં થોડાં વર્ષોમાં આપણે જેયું છે કે મહાસત્તા હોય તેવા દેશો પણ પરંપરાગત યુદ્ધમાં વિનાશ વેરી શકે છે, પણ વિજયથી વંચિત રહે છે. ઘણી વખત શરમજનક રીતે યુદ્ધવિરામ કરી પારોઠનાં પગલાં ભરવાં પડે છે.

૧૯૬૦માં અમેરિકા-વિયેટનામનું યુદ્ધ, ૧૯૭૮માં રશિયાનું અફ્ઘાનિસ્તાન પર આકમણ, ૧૯૭૯થી ૧૯૮૦ સુધીના ચીન-વિયેટનામ વચ્ચેનું યુદ્ધ, અફ્ઘાનિસ્તાનમાં ૨૦૦૨થી ૨૦૨૨ સુધીનો અમેરિકાનો કબજો અને તાલિબાનો સાથેનો સંઘર્ષ – આ તમામમાં મહાસત્તાઓને મળેલી નિષ્ફળતામાંથી બોધપાઠ લેવા જેવો છે. આજના યુદ્ધમાં તોપગોળાઓ, બોંબ, મિસાઈલોથી પુષ્ટ તારાજુ કરી શકાય છે. ધરતી પરનો કબજો જળવી રાખવામાં અને પ્રજા પર શાસન કરવામાં મહાસત્તાઓ સફળ નથી થતી. માનવજીતનો ઈતિહાસ યુદ્ધનાં વર્ણનોથી ભરપૂર છે. યુદ્ધની હાર-જીત શાસકો અને શાસનપદ્ધતિ ભલે બદલે પણ સામાન્ય માણસ માટે તો દૈનિક જીવનનો સંઘર્ષ જ મહત્વનો છે. યુદ્ધની નિર્થકતા ઉજાગર રથી રહી છે, ત્યારે વિચારવાનો પ્રશ્ન એ છે કે શું માનવજીત ક્યારેય યુદ્ધને હંમેશને માટે અલવિદા કહી શકશે? દરેક વ્યક્તિમાં

રહેલી મહેચછાઓ અને હિંસક વૃત્તિને કેમ નાથવી, તે સૌથી મોટો પડકાર છે. પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ (૧૯૧૪-૧૯૧૮) અને દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ (૧૯૩૯-૧૯૪૫) થયાં ત્યારે શસ્ત્રોમાં જે આવિજ્ઞાર થયા, તે ખૂબ ઘાતક બન્યાં હતાં. દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધનો અંત લાવવા અમેરિકાએ હિરોશીમા અને નાગાસાકી શહેરો પર અણુભોખ નાખી જે સર્વનાશ વેર્યો તેની વિગતો વાંચતાં આપણાં રુવાડાં આજે પણ ખડાં થઈ જાય છે. અણુશક્તિનો ઉપયોગ એટલે મહાવિનાશને નિમંત્રણ.

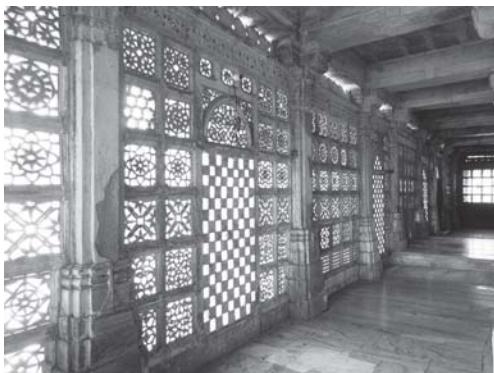
એક બાજુ વિજ્ઞાન-ટેક્નોલોજીએ અણુવિજ્ઞાન, અવકાશવિજ્ઞાન, વીજાણુ(રિજિટલ)-વિજ્ઞાન દ્વારા આપણને એટલાં અવનવા ઉપયોગી ઉપકરણો આપ્યાં છે કે આપણો આવી સવલતોની કલ્પના પણ કરી ન હતી. બીજી બાજુ, વિજ્ઞાન અને ટેક્નોલોજીના ઉપયોગથી આજે વિનાશ માટેનાં જે શસ્ત્રો ને સાધનો નિર્મિતા થયાં છે, તેના ઉપયોગથી યુદ્ધ અંગેનાં અગાઉનાં તમામ સમીકરણો બદલાઈ ગયાં છે. ડ્રોન, સ્વયંસંચાલિત મિસાઈલો, અણુ/પરમાણુ બોખ્ખ, રોકેટો, વેક્ટ્યૂમ પ્રેશર બોખ્ખ, વિમાનવાહક જહાજો, અણુસંચાલિત સબમરીનો, રસાયણ અને જૈવિક શસ્ત્રો સાથે આજનું યુદ્ધ કલ્પનાતીત રીતે ભયાવહ છે. આજના યુદ્ધમાં નથી શૌર્યનું તત્ત્વ કે નથી વ્યક્તિગત હિંમત કે કુશળતાનો પ્રશ્ન. એકમાત્ર સ્વયંસંચાલિત શર્ટ્ર કે સાધન યુદ્ધની બાજી પલટી શકે છે. આજનું યુદ્ધ ટેક્નોલોજી આધારિત છે પણ તેનાથી નાગરિકો માટે વિશેષ જોખમ પેદા થયું છે. રચિયા-યુકેન યુદ્ધમાં થયેલી માલ-મિલકતની નુકસાની કર્દી રીતે ભરપાઈ થશે? કોણ આનું પુનઃનિર્મિતા કરશે? આ માટે કોણ જવાબદાર લેખાશે? તેવા પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપણી પાસે નથી. કમન્સીબે વિશ્વમાં નાનાં-મોટાં યુદ્ધો તો સતત ચાલતાં રહે છે. હિંસક બનાવો ઘટવાનું નામ નથી લેતાં. સમગ્ર જગત આજે ચિંતાતુર છે. પ્રશ્ન એ છે કે યુકેનને હરાવવા પુટિન અણુશસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરશે? જો કરશે તો તે કદાચ ત્રીજા વિશ્વયુદ્ધનું નિમિત્ત બની શકે.

બીજા વિશ્વયુદ્ધ પછી યુરોપમાં એક વર્ગ 'પેસિફિક્સ્ટ' તરીકે અસ્તિત્વમાં આવ્યો હતો. તેઓનું કહેવું હતું કે, 'યુદ્ધ એ માનવજાત સામેનો અપરાધ છે. કોઈ જાગૃત નાગરિક યુદ્ધનો પક્ષકાર બની જ ન શકે. યુદ્ધનો વિરોધ કરવો તે નાગરિકધર્મ છે.' યુદ્ધ નિવારવામાં જે કરવું પડે તે કરવું જ જોઈએ. સામે પક્ષે એ દલીલ હતી કે યુદ્ધ જરૂરી બને છે. જો તેના દ્વારા ન્યાય, સમાનતા અને સ્વતંત્રતાનું સંરક્ષણ થતું હોય, તો યુદ્ધ કરવું જરૂરી છે. જો યુદ્ધના બદલે દુર્જનોની તાકાત સામે સૌ ધૂંટણિયે પડી જાય, તો શાંતિ સ્થપાય, પણ તેની ડિંમત ખૂબ વધારે ગણાશે. આ ચર્ચાનું સમાપન શક્ય નથી. જોકે ભારતમાં મહાવીર-બુદ્ધની અહિસાની પરંપરાને ગાંધીજીએ સત્યાગ્રહના માધ્યમથી સ્કળ થવાની સંભાવના દર્શાવી. ગાંધીજીના મતે 'સરમુખત્યારોની તલવારની લંબાઈ એટલી નથી કે તે સમગ્ર પ્રજાને પહોંચી શકે.' પ્રજામાં ૩૨, ગભરાટ કે શરાણાગતિની જગ્યાએ નિરૂત્તા, હિંમત, પરાકરમ અને મોત વહાંનું કરવાની તૈયારી હોય તો શસ્ત્રોની તાકાત ઘટે છે. છેલ્લા સાત દાયકામાં અનેક દેશોમાં શાંત કંતિઓએ સત્તાપરિવર્તન કરાવ્યું છે. નાગરિકોની જાગૃતિ અને ફનાગીરી જ યુદ્ધને રોકશે. યુદ્ધ દ્વારા આપણા જ સર્વનાશનો માર્ગ અપનાવવાના બદલે તમામ દેશો શાંતિ અને સમૃદ્ધિનું મહત્વ સાચી રીતે સમજે તો કેવું સારું!

— પ્રવીણ ક. લહેરી

રોજનાં સંભારણાંનો ગુલદસ્તો

ભારત સરકારના પુરાતાત્વ ખાતાએ અને વડોદરાસ્થિત ગુજરાત મંડળ - પુરાતાત્વ ખાતાની કચેરીએ ગુજરાતનાં પારંપરિક સ્મારકોની ઓળખ સુપેરે કરી છે અને આપણા એ ભવ્ય વારસાને વિશ્વ સમક્ષ - રસિકો સમક્ષ જાણે કે ભાવપૂર્વક પીરસત્તા હોય તેમ ખુલ્લો મૂકી આપ્યો છે. અમદાવાદના

સરખેજ રોજના સંકુલમાં આવેલ મુખ્ય સાત ઈમારતોની સાથે ગોઠિ કરીએ તો એના ઈતિહાસની કદીઓ કમબુદ્ધ સાંભરે અને તે આપણા કાનમાં રસપદ ગુજરાત કરી આપણને ન્યાલ કરી દે - એટલું જ નહિ પણ સ્થાપત્યકળાની ખૂબીઓથી છલોછલ આપણા ગરવા વારસાને પણ આપણી સાથે સંવાદ કરાવે.

અહુમદશાહ બાદશાહના સલ્તનત યુગ દરમિયાન ઈ. સ. ૧૪૧૦થી ૧૪૪૩ દરમિયાન અમદાવાદ નગરની રચના થઈ ત્યારે સરખેજ વાડાકરો અને ગળીના કામદારોનું મથક હતું. આની લગોલગ આ રોજા સંકુલ આકાર પામ્યું અને સમયાંતરે એમાં ઉમેરણ થતાં ગયાં. મૂળ ઈસ્લામિક સ્થાપત્ય સંસ્કૃતિ અને ધર્મનું આરંભકાલીન ઉદાહરણ તે સરખેજ રોજા. પર્શિયા, હિંદુ અને જેન સ્થાપત્યકળાની મિશ્ર અસરથી મુઘલ યુગમાં આ સ્થાપત્યનો પિંડ ઘડાયો. આ વિશિષ્ટ શૈલી ભવ્ય અને અદ્વિતીય પુરવાર થઈ. સરખેજ રોજના પરિસરમાં પ્રવેશતાં જ ડાબે હાથે સૌપ્રથમ મહમૂદ બેગડાની મજાર જોવા મળે. ચાંપાનેરના શિલ્પી એવા આ બાદશાહે સરખેજ રોજના પરિસરમાં મોટા પાયા પર નવાં બાંધકામો કરાવ્યાં જેમાં ઊંચાં પગથિયાંવાળા ‘અહમદસર તળાવ’નો સમાવેશ સતત એકરમાં કરાયો. તળાવમાં જળ પૂરવા મહમૂદ બેગડાએ ત્રણ મોઢાળી નહેર બનાવડાવી અને સમૃદ્ધ નકશીકામવાળા મહેલોય ખરા. અહીંની ઈમારતોમાં બાબુ કમાનો કે નાનકડા મિનારાઓ દેખાતા નથી, પરંતુ પથ્થરમાં કોતરાયેલી ઝીણી જાળીઓ અને એમાં નજીકતભરી ભાત અવશ્ય જોવા મળે જે તડકા-છાયાની રમત રમતી જણાય. આ સ્થળે મહમૂદ બેગડા ઉપરાંત સુલતાન મુહફ્રર હલીમ અને સુલતાન મહમૂદની કબરો પણ છે. આ બંને શહીદ વીરોની વચ્ચમાં મહમૂદ બેગડા ચિરનિદ્રામાં સૂતા છે.

ઈતિહાસ અને સ્થાપત્યકળાને છાતીમાં સમાવીને સૂતેલા આ વિશાળ ચોરસ ખંડમાં પથ્થરના અગણિત સંભો છે. છોને અરીને મોટેથી નાની થતી જતી કુંભીઓએ એ સંભોને પોતાના કરકમળોમાં જીવ્યા છે. એની ઉપર ફૂલપત્તીવાળાં ચોકઠાં અને ફરીથી પહોળો થતો જતો આધાર છત સુધી લંબાઈ એની સાથે

જોડાઈ જાય છે. ઓરડામાં ચારેકોર જાળીઓના ચોકઠામાં જુદી જુદી ફૂલભાત, તારા, પાન, સાંકળ અને કોતરણી સહિતની બુદ્ધીઓ નજરે ચેડે. અરે ! પેલી કલાત્મક છત તો જુઓ ! ફૂલ, પાન, કમળ, ઘંટી, ઝૂલતી બુદ્ધી, વેલ આદિ નાના ચોરસ ખાંચામાં વર્તુળ બનાવીને વિલસતાં દેખાય છે ને ! દરેક સંભ ઉપરથી છત સાથે સંલગ્ન અને એકમેક સંગ સંલગ્ન દેખાય. આ ભવ્ય જાળીઓમાં શતરંજ-ભાત, સક્કરપારા, નાની નાની કમાનો, ફરતી વેલ, ભૌમિતિક ભાત અને જાળીમાંય જાળી હોય એવી કોતરણી નજરે ચેડે. આ ખંડનો મુખ્ય મોટો ગુંબજ ઉપરથી અને અંદરથી સાઢો છે પણ તેની ડિનારીએ તોરણ, ફૂભાતાં, ઝૂલ, ફૂલ, પાન, હારની હારોની હાર જણાય. સ્પષ્ટપણે ઈસ્લામિક કળાની સાથે જ્યારે કમળ, ઘંટી, વેલ આદિ જોવા મળે ત્યારે હિંદુ અને ઈસ્લામિક કળાની શક્તિનો નજરો આંખોને અને હદ્યને શાતા આપે.

આ ખંડમાંથી બહાર નીકળી આગળ રાણી રાજભાઈની મજાર તરફ પગ માંડીએ તો વચ્ચે ધડીક પોરો ખાઈ તળાવ તરફ નજર કરવાનો મોકો મળે. વિશાળ ઓટલા જેવી એ જગ્યા પર - ભીત પર નકશીકામના અદ્ભુત નમૂના લહેરાતા દેખાય.

આ ખંડને સંગ્રહાલય અને પુસ્તકાલય - એવા બે ભાગમાં વહેંચ્યો છે પણ રાણીની - બીબી રાજભાઈની - મજારની બંને બાજુઓ વાસ્તુકલાના સૌંદર્યે માઝા મૂકી છે. સ્થાપત્યમાં સાતત્ય અને સમાનતાના સિદ્ધાંતને જાળીને બાદશાહો અને બેગમોની આ મજાર બનાવાઈ છે. અહીં, રાણીની સાથે પણ અન્ય ત્રણ કબરો જોવા મળે છે. ઈસ્લામિક અને ભારતીય શૈલીની મિશ્ર છાપ અહીની જાળીઓ પણ રસિકોના મનઃસ્થળ પર મૂકી જાય છે. એક સમયે કબરની બહારની બાજુઓ પણ કલાત્મક રચનાઓ હશે જ પણ હવે માત્ર પેલી તોછડી હિંટો જ ડોકાં કાઢે છે. તોય, આશ્વાસન એટલું જ છે કે હજ પણ આ સ્થળે નાજુક કાંગરી, નકશી, કમળ, ફળ-ફૂલ, તારા અને ચોકઠામાં ઝૂલતી તથા ઊભેલી અણિયાળી કાંગરી મુલાકાતીઓનું ધ્યાન બેંચે છે. આ જાળી, ઝરુખા, કમાન, ગુંબજ - બધું જ રેતિયા પથ્થરનું છે જે હજ સમયની ઝીક ઝીલીને સધ્યર રહી શક્યું છે - ઈન્ડો-સાર્સિનિક સ્થાપત્ય શૈલીમાં !

- સુધા ભડુ

અર્મિડાની આગાવી દર્શિ

ડૉ. અર્મિડા ફરનાનીલ

આપણને એક જિંદગી મળી છે એને વધુ સારી અને મૂલ્યવાન બનાવવી જોઈએ એવું માનનારાં ડૉ. અર્મિડા ફરનાનીલ બાળરોગનાં નિષ્ણાત છે. કણ્ણાટકના ધારવાડમાં જન્મેલા અને હુબલીમાં એમ.બી.બી.એસ.નો અભ્યાસ કર્યું પછી અર્મિડાએ મુંબઈની કે.ઇ.એમ. હોસ્પિટલમાં પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટની ડિગ્રી મેળવી. તેઓ પ્રસૂતા સ્ત્રીઓ અને નવજાત શિશુની તંહુરસ્તી માટે અવિરત કામ કરે છે. મુંબઈની સાયન હોસ્પિટલમાં જોડાયાં, ત્યારે સૌપ્રથમ તેમણે અધૂરા માસે જન્મેલ શિશુ કે તંહુરસ્ત ન હોય તેવા

શિશુ માટે ઈન્સેન્ટિવ કેર યુનિટની શરૂઆત કરી. તેમણે ૧૯૭૭માં આ હોસ્પિટલમાં નીચોનેટોલોઝ ડિપાર્ટમેન્ટની સ્થાપના કરી જે અગાઉ સમગ્ર ભારતમાં તે માત્ર અન્ય એક હોસ્પિટલમાં જ હતો. તેમણે જોયું કે સિસ્ટર ટકા બાળકો ડાયેરિયા અને ચામરીના ચેપી રોગથી મૃત્યુ પામતાં હતાં. તેમણે સ્વચ્છતાના નિયમોનું કડક પાલન કરાવવા માંડ્યું. દૂધ, દૂધની બોટલો, વપરાશમાં લેવાતાં સાધનો વગેરેની સ્વચ્છતા પર ધ્યાન આપ્યું. તે સમયે હોસ્પિટલમાં દર વર્ષ આશરે આઠ હજાર બાળકો જન્મતાં હતાં, તેથી હાઈજનની બાબતમાં જો સહેજ પણ ચૂક થાય તો ન ચાલે. નર્સોને પણ સૂચના આપવામાં આવી. માતાને બાળક સાથે આઈ.સી.યુ.માં રાખવામાં આવી, કારણ કે તેઓ માનતાં હતાં કે બાળક માતાના સ્પર્શથી જ તંહુરસ્ત બને છે. હોસ્પિટલના સત્તાવાળાઓ ડૉ. અર્મિડાના આવા નિઝયોથી નારાજ થયા, પરંતુ જેમ જેમ મૃત્યુદર ઘટવા માંડ્યો તેમ અંદરોઅંદર થતો ગણગાણાટ શાંત થઈ ગયો.

તેઓ ફેલોશિપ લર્નિંગ ઓક્સફર્ડ ગયાં ત્યારે ત્યાંની હોસ્પિટલો જોઈ. ત્યાંથી આવીને એમણે માતાના દૂધની બેંક શરૂ કરવાનો વિચાર જણાવ્યો. શરૂઆતમાં બધા લોકો તેમની વાત સાંભળીને હેબતાઈ ગયા, પરંતુ તેમણે સમજાવ્યું કે કોઈ માતા એના બાળકને દૂધ પિવડાવી શકતી નથી, તો આપણે કોઈ પ્રાણીનું દૂધ બાળકને આપીએ છીએ. તો પછી અન્ય માતાનું જ દૂધ શા માટે નહીં? ૧૯૮૮માં એશિયાની ગ્રથમ હુમન મિલક બેંક શરૂ થઈ. આજે આખા દેશમાં કુલ બાવીસ હોસ્પિટલોમાં આ બેંક ચાલે છે. જોકે દૂધ આપનાર માતાના કેટલાક ટેસ્ટ થવા જરૂરી છે. ખાસ કરીને એચ.આઈ.વી.!

હોસ્પિટલમાં બાળમૃત્યુદર ૭૦માંથી ઘરીને ૧૨ થઈ ગયો છે. એમને મળેલી સફળતાથી પ્રેરાઈને તેમણે ઝૂંપડપણીમાં વસતી સ્ત્રીઓ અને તેમનાં બાળકો માટે કામ કરવાનું શરૂ કર્યું. આ કામ માટે એમણે ૧૯૮૮માં ‘સ્નેહ’ નામની સંસ્થાની સ્થાપના

કરી. આજે સ્નેહામાં ચારસો વ્યક્તિઓ કામ કરે છે અને મુંબઈની મોટાભાગની ઝૂપડપદ્ધીઓ આવરી લે છે.

દરરોજ દસ કલાક કામ કર્યા પછી પણ ફોન પર કાઉન્સેલિંગ કરે છે અને અનેક પ્રશ્નો હલ કરે છે. ગ્રાસ વર્ષ પહેલાં એમની પુત્રી કેન્સરમાં અવસાન પામી. તેના નામે હોલી ફેમિલી હોસ્પિટલ શરૂ કરી છે. નવા જન્મેલા બાળકની ઓછા ખર્ચે સારવાર કેવી રીતે કરી શકાય, તેની ઘણી ટેક્નિકનાં તેઓ પ્રણોત્તા છે. આટલાં વર્ષોના અનુભવો કહે છે કે સામાજિક પરિવર્તન લાવવું મુશ્કેલ છે. તમારા વિચારો ન સ્વીકારાય તોપણ ખુલ્લા મનથી તમારે સતત પ્રયત્ન કરતા રહેવું પડે છે. આજે સંસ્થાઓમાં અને અભ્યાસકર્મોમાં ઘણા પરિવર્તનની જરૂર પડે છે. યુવાન ડોક્ટરો માત્ર પરીક્ષાના માર્ક્સ પર ધ્યાન ન આપે, પણ ધગશ અને લાગણીથી આ વ્યવસાયમાં જોડાય તે જરૂરી છે.

— પ્રીતિ શાહ

શ્રી ધીરુબહેન પટેલ બાળ-કિશોર સાહિત્ય કેન્દ્ર દારા આયોજિત

માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓ માટે કિયા

- કિયા ધોરણ ઈથી ૧૨ના વિદ્યાર્થીઓ માટે રહેશે.
- દરેક સંસ્થામાંથી બે સ્પર્ધકોની એક ટીમ ભાગ લઈ શકશે.
- કિયા ગુજરાતી ભાષામાં યોજાશે.
- કિયામાં ગુજરાતી સાહિત્ય, રમતગમત, અમદાવાદ શહેર, ગાંધીજી તેમજ સામાન્ય જ્ઞાનને લગતા પ્રશ્નો પુછશે.
- સ્પર્ધામાં પ્રથમ, દ્વિતીય અને તૃતીય કમાંક પ્રાપ્ત ટીમને નીચે મુજબ પારિતોષિક આપવામાં આવશે :

  - પ્રથમ કમાંક : ૧૫૦૦, દ્વિતીય કમાંક : ૧૦૦૦ : અને તૃતીય કમાંક : ૭૦૦

- શાળાના લેટરપેડ પર કિયામાં ભાગ લેનાર વિદ્યાર્થીનાં નામ, ધોરણ, શાળાનું નામ અને સરનામું, શાળાનો ટેલિફોન નંબર, શાળાનું ઈ-મેઇલ ઓફ્સેસ, વિદ્યાર્થીના ઘરનું સરનામું, મોબાઇલ નંબર લખી આચાર્યશ્રીના સહી-સિક્કા સાથે દિનાંક ૧૮ નવેમ્બર, ૨૦૨૨ સુધીમાં મળી જાય તેમ મોકલવાનાં રહેશે.
- સ્પર્ધકોનાં નામ મોકલવાનું સરનામું : ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, ૫૧/૨, રમેશપાર્કની બાજુમાં, બંધુસમાજ સોસાયટી સામે, વિશ્વકોશ માર્ગ, ઉસ્માનપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩.
- કિયા દિનાંક ૩ ડિસેમ્બર, ૨૦૨૨ના રોજ સવારે ૮:૩૦ કલાકે ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના ભવનમાં યોજાશે.
- નિષાયકોનો નિષાય આખરી અને સૌને બંધનકર્તા રહેશે.
- વધુ માહિતી માટે વિશ્વકોશ કાર્યાલયમાં શ્રી કૃપાબહેન દેથોલિયાનો (મો. ૮૮૮૮૦૪૨૬૮૮) સંપર્ક કરવો.

વીજગિર્જનો સંગ્રહ

એક સમાચાર મુજબ મોહેરા ગામ ચોવીસ કલાક સૌરગીર્જ વાપરતું ગામ બની ગયું. અહીં દરેક ઘર કે સંસ્થા દિવસ દરમિયાન સોલર પેનલથી વીજળી મેળવીને તેને પાવર-ગ્રીડમાં ભેણવી દે છે. રાત્રે આ જ પાવરગ્રીડમાંથી પોતાને ખપ પૂરતી વીજળી પાછી લે છે. દેશ, રાજ્ય અને ગામમાં વીજવિતરણની વ્યવસ્થાને ગ્રીડ અથવા તો પાવર-ગ્રીડ કહેવામાં આવે છે. લોકોની વીજ-જરૂરિયાત સતત બદલાતી રહે છે. દિવસ-રાત, ઝતુ, હવામાન વગેરે અનેક પરિબળો લોકોની વીજ-જરૂરિયાતને અસર કરે છે. અરે! વીજવિતરણ દરમિયાન થતા બગાડમાં પણ ઝતુ મુજબ વધઘટ થતી રહે છે. આવાં પરિબળોને ધ્યાનમાં રાખીને વીજ-ઉત્પાદક કંપની જે તે વિસ્તારમાં જરૂરી વીજ-ખપતનું આકલન કરે છે અને તે મુજબ વીજ-ઉત્પાદન કરે છે. હવે જો વીજળીના ઉત્પાદન કરતાં વીજ-વપરાશ વધી જાય તો ગ્રીડમાં અસમતોલન સર્જય છે જેને પ્રતાપે કેટલાક નાના વિસ્તારથી લઈને અનેક રાજ્યો જેટલા વિશાળ વિસ્તારમાં વીજ-પુરવઠો ખોરવાઈ જાય છે. આ સમયે ગ્રીડમાં વધારાની વીજગિર્જની આપૂર્તિ કરવી આવશ્યક બની જાય છે. પોતાની પૂરેપૂરી ક્ષમતાથી ચાલતાં વીજ-ઉત્પાદક સંયંત્રો પાસેથી વધારાની ગીર્જ પ્રાપ્ત કરવી મુશ્કેલ હોય છે. હા, ધંધી વખત સંયંત્રો જરૂર કરતાં વધારે ગીર્જ ઉત્પન્ન કરતાં હોય છે ત્યારે વધારાની ગીર્જ સંગ્રહી રાખી હોય તો? જો ગીર્જ કોલસા કે અશ્મીય ઈંધાણથી ઉત્પન્ન થતી હોય તો થોડો સમય સંયંત્રો ઓછી કાર્યક્ષમતાથી ચલાવીને ઈંધાણ બચાવી શકાય. જો ગીર્જ પુનઃપ્રાપ્ત (renewable) ગીર્જસ્થોત જેવા કે સૂર્યપ્રકાશ, પવન, જળપ્રાપ્ત, સમુદ્રનાં મોંઝાંથી મેળવાતી હોય તો ગીર્જ-ઉત્પાદનના નિયમનથી ખાસ કોઈ દેખીતો ફાયદો જણાતો નથી. આ પ્રકારના કિસ્સામાં વધારાની વીજગિર્જ સંગ્રહી રાખીએ તો? વીજગિર્જ સંગ્રહ કરવા માટે સૌથી સરળ પદ્ધતિ ‘ચાર્જબલ બેટરી’ હોય તેમ લાગે છે. બેટરી સાથે પર્યાવરણ પ્રદૂષણના પ્રશ્નો તો જોડાયેલા જ છે; ઉપરાંત વિશાળ માત્રામાં વીજશક્તિ સંગ્રહી રાખવામાં બેટરીનો પનો ટૂંકો પડે છે.

રસાયણ અને ભौતિકશાસ્ત્ર મુજબ ‘ગીર્જનાં સર્જન કે વિનાશ શક્ય નથી. તે માત્ર એક સ્વરૂપમાંથી બીજા સ્વરૂપમાં રૂપાંતરિત અથવા સ્થાનાન્તરિત થઈ શકે છે.’ તેનો અર્થ એ થયો કે વીજગિર્જને લાંબો સમય સુધી સંગ્રહી શકાય તેવા ગીર્જસ્વરૂપમાં રૂપાંતરિત કરી શકાય. આ માટે વિજ્ઞાનીઓએ કેટલાક ઉપાયો સૂચવ્યા - જેનો અમલ પણ કરવામાં આવ્યો છે. અલબત્ત, આ ઉપાયના અમલીકરણમાં જે તે વિસ્તારની ભૌગોલિક પરિસ્થિતિનો પણ બાસ્સો પ્રભાવ હોય છે. પ્રથમ દાણીએ ખૂબ જ સરળ લાગતા આ ઉપાયો અમલમાં મૂકવા એટલા જ જટિલ હોય છે. આ માટેની બે પદ્ધતિઓ પર દિશાપાત્ર કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ.

સૌપ્રથમ પંદ્ર સ્ટોરેજ હાઇડ્રોઇલોક્ટ્રિસ્ટી (Pumped - storage Hydroelectricity)

હવાને દબાવીને વીજસંગ્રહ કરતો પ્લાન્ટ (૨૦૨૨) - ચીન

વિશે વાત કરીએ. જ્યારે કોઈ પદાર્થ ગુરુત્વાકર્ષણ કેત્રમાં હોય તારે તેનું સ્થાન બદલતાં તે ઊર્જા મેળવે છે. ઉદાહરણ તરીકે ઊંચા સ્થાન પર સંગ્રહાયેલું પાણી. જ્યારે પદાર્થ નીચે તરફ ગતિ કરે છે તારે તે મેળવેલી ઊર્જા છોડી દે છે. સરદાર સરોવર યોજનામાં આ રીતે જ વીજઊર્જા મેળવાય છે. ભૌગોલિક પરિસ્થિતિની અનુકૂળતા હોય અને પાણી ઉપલબ્ધ હોય તો આ પદ્ધતિમાં પાણી સંગ્રહ કરવા માટે ઉપર-નીચે બે સરોવરો બનાવવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે નીચેના સરોવરમાં પાણી ભરેલું હોય અને ઉપરનું સરોવર ખાલી હોય. જ્યારે ખપ કરતાં વધારે વીજ-ઉત્પાદન થાય ત્યારે તે વધારાની વીજળીથી પંપ ચાલુ કરી ઉપરના સરોવરમાં પાણી ભરવામાં આવે. આમ ટુકડે ટુકડે નીચેનું પાણી ઉપર પહોંચી જાય. હવે જ્યારે વીજળીની જરૂર પડે ત્યારે ઉપરના સરોવરનું પાણી નીચે તરફ છોડવામાં આવે છે. આ જળપ્રપાતથી ટબ્બાઈન સક્રિય થાય છે અને પુનઃ વીજઊર્જા મળતી થાય છે.

વિજાનકથા જેવી વીજઊર્જા સંગ્રહ કરવાની આ રીત સૌમ્યમ ૧૯૦૭માં સ્વિટ્જર્લેન્ડમાં અમલમાં મૂકવામાં આવી. ૧૯૩૦માં બે કાર્ય - ઈલેક્ટ્રિક મોટરથી ચાલતા પંપ અને જળપ્રપાતથી વીજઊર્જા પેદા કરતાં ટબ્બાઈન - એક જ યંત્રથી શક્ય બનવા લાગ્યાં અને વીજસંગ્રહની આ પદ્ધતિ વિવિધ દેશોએ અપનાવી લીધી. ફરી એક વાર યાદ કરી લઈએ કે આ પદ્ધતિના અમલીકરણ માટે ભૌગોલિક અનુકૂળતા અને પાણીની ઉપલબ્ધિ જરૂરી છે. ૨૦૦૮માં આ રીતે વીજઊર્જા સંગ્રહ કરવાની વૈશ્વિક ક્ષમતા ૧૦૪ GW હતી જેમાં અમેરિકા, ચીન અને યુરોપના કેટલાક દેશોનો સમાવેશ થાય છે.

વધારાની વીજઊર્જનો ઉપયોગ હવાને દબાવીને સંગ્રહી રાખવા માટે થાય છે. આ માટે હવાને સામાન્ય દબાઅ (૧૪ પાઉન્ડ પ્રતિ વર્ગ ઇંચ) કરતાં લગભગ સિસેર ગણા વધુ દબાણે (૧૦૦૦ પાઉન્ડ પ્રતિ વર્ગ ઇંચ) સંગ્રહી રાખવામાં આવે છે. મોટે ભાગે દબાયેલી આ હવાને જમીનની નીચે સર્જાયેલી ગુફાઓમાં સંગ્રહવામાં આવે છે. આપણને સહેજે પ્રશ્ન થાય કે જમીનની નીચે તે વળી કઈ ગુફા હોય? અહીં જમીનમાંથી

ખનિજ કે મીઠાના ખનન વખતે સર્જતી ગુફાઓની વાત છે. ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ મુજબ જો એ શક્ય ન હોય તો દબાવેલી હવાના સંગ્રહ માટે મોટી અને મજબૂત ટાંકીની વ્યવસ્થા કરવી પડે છે. જ્યારે હવા દબાવવામાં આવે ત્યારે તેનું કદ ઘટે છે અને સાથે સાથે ગરમી પણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ ગરમીનો ઉપયોગ પણ અન્ય રીતે થઈ શકે છે. હવે જ્યારે વીજળીની જરૂર પડે ત્યારે દબાવેલી હવાને છોડી - ટબાઈન સક્રિય કરી - વીજળીજ મેળવવામાં આવે છે.

હવાને દબાવીને વીજસંગ્રહ કરવાનો સૌપ્રથમ ખાન્ટ ૧૯૭૮માં ઉત્તર જર્મનીમાં ગોઠવવામાં આવ્યો જે આજ સુધી કાર્યરત છે. આ ખાન્ટની ક્ષમતા ૨૮૦ MW વીજ-ળીજ સંગ્રહવાની છે. હવાના દબાણ વખતે ગરમી સ્વરૂપે લીજના વ્યયને કારણે ખાન્ટની કાર્યક્ષમતા ૪૦ ટકા જ છે. આ ઉપરાંત અમેરિકા, કેનેડા અને ઈટાલીમાં આ પ્રકારના ખાન્ટ કાર્યરત છે. ગયા મહિને મળતા સમાચાર મુજબ હવાના દબાણથી વીજસંગ્રહ કરતો આધુનિક ખાન્ટ થીને હેબે (Hebei) પ્રાંતમાં ગોઠવ્યો છે જે થોડા સમયમાં કાર્યરત થઈ જશે. ચીનના દાચા પ્રમાણે આ ખાન્ટની ક્ષમતા ૧૦૦ MWની છે. જો ખાન્ટ સતત કાર્યરત રહેશે તો વર્ષે ૧૩૨૦ લાખ યુનિટ વીજળીનું/લીજનું રૂપાંતર કરશે જે પચાસ હજાર ઘરની વીજ-જરૂરિયાતને સંતોષશે. આટલી જ વીજળીજ કેલસાથી મેળવવા માટે ૪૨,૦૦૦ ટન કેલસાનું દહન કરવું પડે જેનાથી વાર્ષિક ૧,૦૮,૦૦૦ ટન અંગારવાયુનું ઉત્સર્જન થાય જે પ્રદૂષણ ફેલાવે. આમ વધારાની વીજળીજનો સંગ્રહ કરી જરૂર પડે ત્યારે તેને વાપરવાથી પર્યવરણને થતી હાનિ પણ નિવારી શકાય છે.

- ચિંતન ભડ્ક

બિટનના હાઉસ ઓફ કોમન્સમાં

ડૉ. કુમારપાણ દેસાઈને એનાયત થનારો ‘અહિંસા એવોડ’

ઇંગ્લેન્ડની ગ્રીસથી વધુ સંસ્થાઓના સંગઠન ‘જૈન એલ પાર્ટી પાર્લિમેન્ટરી ગ્રૂપ’ દ્વારા આગામી ૧૫મી નવેમ્બરે ૬.૦૦થી ૮.૦૦ દરમિયાન લંડનના હાઉસ ઓફ કોમન્સમાં ડૉ. કુમારપાણ દેસાઈને અહિંસા એવોડ એનાયત થશે. પ્રતિવર્ષ અહિંસાદિવસની ઉજવણી સાથે આ અહિંસા એવોડ આપવામાં આવે છે. જે વ્યક્તિએ પોતાના જીવનકાર્ય દ્વારા અનુકૂલાની ભાવનાનો વિસ્તાર કર્યો હોય તેવી વ્યક્તિને આ એવોડ એનાયત થાય છે. સાહિત્ય અને પત્રકારત્વમાં મૂલ્યનિષ્ઠા તેમજ શિક્ષણ, ધર્મદર્શન અને સમાજસેવામાં સંવેદનાત્મક યોગદાન આપવા માટે આ એવોડ આપવામાં આવ્યો છે. આ અગાઉ નેલ્સન મેલા, દલાઈ લામા, આચાર્યશ્રી મહાપ્રશાઙ્ક, ડૉ. પદ્મનાભ જૈનીને આ એવોડ અર્પણ કરવામાં આવ્યો છે. લંડનની પાર્લિમેન્ટના કમિટી રૂમમાં યોજાયેલા આ સમારંભમાં બિટના પાર્લિમેન્ટના સભ્યો, ઇન્ટરકેર્ચથ (વિવિધ ધર્મો)ના અગ્રણીઓ તેમજ ભારતીય અને જૈન સમાજના મહાનુભાવો ઉપસ્થિત રહેશે. આ ઉપરાંત બર્મિંગહામ યુનિવર્સિટીમાં શરૂ થનારો જૈનિઝમના અભ્યાસક્રમ અંગે MOU થશે તેમજ ઓસવાળ સેન્ટર, નવજીવન સેન્ટર તથા શ્રીમદ્ રાજયંકર કેન્દ્ર દ્વારા પણ ઇંગ્લેન્ડમાં કુમારપાણ દેસાઈનાં પ્રવચનનો યોજવામાં આવ્યાં છે.

સરકારની પદ્ધતિઓ અને વૈશ્વિક અજ્ઞાં

એકવીસમી સદી પૂરી થયાને બે દસકા વિતી ચૂક્યા છે. વિશ્વની ગતિવિધિઓને તપાસી જોવાનો આ સમય છે. પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ (૧૯૧૪-૧૯૧૮) અને બીજા વિશ્વયુદ્ધ (૧૯૩૭-૧૯૪૫) દરમિયાન બ્રિટન અત્યંત મજબૂત દેશ બનીને ઊભર્યો હતો. પરંતુ આ બે વિશ્વયુદ્ધોને અંતે બ્રિટિશ વર્ક ઓર્ડર આથમી ગયો. ૧૯૫૦ ને ૧૯૬૦ના બે દસકાઓ દરમિયાન એશિયા-આફિકાના ઘણા દેશો સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિમાં કામિયાબ રહ્યા. તે સાથે બ્રિટિશનાં પ્રભાવ અને પ્રભુત્વ સંકોચયાં તો બીજ તરફ અમેરિકા સમૃદ્ધ રાખ્ય તરીકે ઊભર્યું. વિશ્વરાજકારણમાં નવા જ્યાલો વિકસ્યા જેમાં અમેરિકાને 'પ્રથમ વિશ્વ'ની ઓળખ મળી. આ પ્રથમ વિશ્વ એવું વિશ્વ છે કે જે ઉદારમતવાદી વિચારોને સ્વીકારી તેને પોષે છે, લોકશાહીની રાજકીય વ્યવસ્થા તેની રાજ્યપદ્ધતિ અંગભૂત વ્યવસ્થા છે. અમેરિકા, બ્રિટન, ફાંસ અને યુરોપના અન્ય દેશોમાં ઉદારમતવાદી લોકશાહી વ્યવસ્થાઓ ફૂલિફાલી. વિભાવનાની દિઝિએ તે પ્રથમ વિશ્વ છે.

૧૯૪૫થી ૧૯૬૧ના ગાળામાં 'બીજું વિશ્વ' પણ રચાયું હતું. ઉદારમતવાદની સામે વૈચારિક ધોરણો સમાજવાદી-સામ્યવાદી વિચારધારાઓ પણ પ્રભાવક બનવા લાગી હતી. સામ્યવાદી સરકારની રાજકીય પદ્ધતિઓ વધુ ને વધુ મજબૂત બનીને ઊભરતી હતી. સામ્યવાદની આ વિચારધારાનું નેતૃત્વ રશિયા કરતું હતું. ખરેખર તો યુ.એસ. એસ.આર. આ બીજા વિશ્વનો પ્રતિનિધિ દેશ હતો. ૧૯૬૧માં રશિયાના પ્રમુખ નેતા ગોર્બિયોવ દીધા જ્વાસનોસ્ટ અને પેરેસોઈકા(ખુલાવટ અને નવરચના)ના વિચારોનો અમલ થતાંવેંત આ બીજું વિશ્વ હાલકડોલક થવા લાગ્યું.

આ સાથે ૧૯૫૦-૬૦ના દસકાઓ દરમિયાન એશિયા અને આફિકા ખંડના ઘણા નાના દેશોએ પણ સ્વતંત્રતા મેળવી અને એથી રચાયું 'ત્રીજું વિશ્વ'. ત્રીજા વિશ્વના આ દેશો પ્રથમ અને બીજા વિશ્વના દેશોથી સાવ જ અલગ હતા તેથી ત્રીજો કમ પામ્યા. ત્રીજા વિશ્વના આ દેશો બે લાક્ષણિકતાથી વેરાયેલા હતા. એક, સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ સુધી આ દેશોએ નર્ધૂ શોખણ અને અન્યાય જ વેછાં હતા. વિદેશી શાસકો વિરુદ્ધની લાંબી લડતને અંતે તેમને વિદેશી શાસનથી મુક્તિ મળી હતી. બે, બધા દેશો ગરીબ હતા અને તેમને મજબૂત આર્થિક વિકાસ દ્વારા આધુનિક બનવું હતું. તેમને જરૂપથી વિકસેલા દેશોની સમકક્ષ બનવું હતું. આર્થિક વિકાસ તેમની પ્રયંક જરૂરિયાત હતી. ગરીબી અને શોખણાં દુઃખોને દૂર ધકેલી તેમને અગ્રિમ હરોળમાં પ્રવેશવું હતું. આમ પ્રથમ વિશ્વ એ ઉદારમતવાદી જગત, બીજું વિશ્વ એટલે સામ્યવાદી જગત અને ત્રીજું વિશ્વ એટલે સ્વતંત્રતા પામેલા અને વિકાસ ચાહતા એશિયા-આફિકાના નવોદિત દેશો. આ પ્રથમ વિશ્વના દેશોનું નેતૃત્વ અમેરિકા હસ્તક હતું અને બીજા વિશ્વના દેશોનું નેતૃત્વ રશિયા (યુ.એસ.એસ.આર.) હસ્તક હતું. બંને જૂથો આર્થિક રીતે સમૃદ્ધ, અત્યંત સશક્ત અને વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિની દિઝિએ પ્રથમ પંક્તિમાં સ્થાન ધરાવતાં હતાં. આ

બને જૂથો વચ્ચે સર્વોચ્ચ બની રહેવાની સ્પર્ધા સતત ચાલતી. તેમની વચ્ચેની આ સ્પર્ધા - ગજબનાક સ્પર્ધા - દ્વારા તેઓ એકબીજાના પ્રભાવને ખાળી એકમાત્ર સર્વોચ્ચ બની રહેવા પ્રયત્નશીલ હોવાથી તેમની વચ્ચે 'ઠંડું યુદ્ધ' સતત ચાલતું રહેતું હતું. ઠંડું યુદ્ધ તે સર્વોચ્ચતા સાબિત કરવાની મથામણ હોવા ઉપરાંત 'પ્રભાવક્ષેત્રો' વિસ્તારવાની મથામણ પણ હતી. શસ્ત્રો વાપરી કોઈ યુદ્ધ નહીં લડવાનું પણ પ્રભાવક્ષેત્રો વિસ્તારી પ્રત્યેક જૂથને મોટા બનાવવાની સ્પર્ધા ચાલતી જ રહેતી. આ સ્પર્ધાને દ્વિધુવી સ્પર્ધા તરીકે પણ ઓળખવામાં આવતી હતી. બને જૂથોનું નેતૃત્વ કરનાર અમેરિકા અને સોવિયેત રશિયા જેવા દેશો સુપર પાવર્સ લેખાતા. પરિસ્થિતિ એવી ઊભી થઈ કે ૧૯૮૫થી ૧૯૯૧ વચ્ચે સોવિયેત પ્રમુખ રહેલા નેતા ગોર્બોચોવે જ્લાસનોસ્ટ અને પેરેઝ્ઝોઈકા (ખુલાવટ અને નવરચના)નો સ્વીકાર કરતા સોવિયેત રશિયાની સર્વોચ્ચતા તૂટી. એથી સોવિયેત રશિયાનું પતન અને તેનું વિઘટન થયું. એ વિઘટનથી સોવિયેત રશિયા તૂટ્યું અને તેમાંથી નવા પંદર જેટલા નાના નાના દેશો અસ્તિત્વમાં આવ્યા. સોવિયેત રશિયાનો સાખ્યવાદી હછેરો શ્યામ પરી ગયો. દ્વિધુવી વિશ્વવસ્થાનો અંત આવ્યો. વિશ્વવસ્થાનો આ ભારેખમ બદલાવ હતો. એથી એક્ષિયુવી વિશ્વવસ્થા સાહજિક રીતે ઊભી થઈ. જેમાં અમેરિકા જેવા માત્ર એક દેશનો પ્રભાવ સ્પષ્ટ હતો. વીસમી સદ્ગીનો આ છેલ્લો દસકો હતો. આ છેલ્લો દસકો અન્ય રીતે પણ અત્યંત નોંધપાત્ર હતો. આ વર્ષો દરમિયાન વિશ્વમાં માહિતીયુગ આરંભાયો. કમ્પ્યૂટર્સ, ઇન્ટરનેટ, વર્લ્ડવાઈડ વેબ જેવાં અનેક નવાં સંશોધનો જગતની પ્રજાઓ માટે સુલભ બન્યાં. વીજળી જેવી વ્યાપક ગતિથી વિચારો અને માહિતીનું આદાનપ્રદાન થવા લાગ્યું. વિશ્વની પ્રજાઓ સમક્ષ બેસુમાર રીતે ઠલવાતી માહિતી, માહિતીઓટોનું વિપુલ વૈવિધ્ય અને સ્વયંસંચાલિતતા - ઓટોમેશનથી ચોથી ઔદ્ઘોગિક કાંતિ આરંભાઈ ચૂકી હતી.

૧૭૫૦થી આરંભાયેલી પ્રથમ ઔદ્ઘોગિક કાંતિથી વરાળથી ચાલતા એન્જિનની શોધથી ભૌગોલિક અંતરો ઘટવાની શરૂઆત થઈ. બીજી ઔદ્ઘોગિક કાંતિથી જુંગી ઉત્પાદન અને જથ્થાંબ્ય બજારો પેદા થવા સાથે, શહેરો અને શહેરી સંસ્કૃતિઓ વિકસવા સાથે નવા આર્થિક વર્ગો રચાવા લાગ્યા. ધનિક વર્ગો વિસ્તરવા સાથે ભારે આર્થિક અસમાનતાના પ્રશ્નો પણ પેદા થયા. ત્રીજી ઔદ્ઘોગિક કાંતિ માનવજાતને ડિજિટલ યુગમાં મૂકી આપે છે અને તે આપણને છેક 'આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ' સુધી લઈ આવે છે. રાજકીય ક્ષેત્રે ત્રીજા વિશ્વના વિકસતા દેશો માટે કૂષિયુગમાંથી માતબર ગતિથી આધુનિક યુગમાં પ્રવેશવાનો તકાજો એથી પેદા થયો. બ્રિટિશ વર્લ્ડ ઓર્ડર આથભ્યો હતો તેમ નવી પરિસ્થિતિમાં અમેરિકી વર્લ્ડ ઓર્ડર પણ આથમી રહ્યો છે. તે તેનું વિશ્વનેતૃત્વ ગુમાવી રહ્યો છે. એથી વિશ્વરાજકારણ અને રાજકીય પદ્ધતિઓ સમક્ષ પેદા થયો છે વૈશ્વિક અંંધો. આ સંદર્ભે એલ્વિન ટોફલરનાં પુસ્તકો નોંધપાત્ર પ્રદાન કરે છે. પ્રથમ નજરે મેનેજમેન્ટ ક્ષેત્રનાં આ પુસ્તકો - 'ફયુચર શોક', ૧૯૭૦; 'થર્ડ વેવ', ૧૯૮૦; 'પાવર શિફ્ટ', ૧૯૯૦; માનવજાતે આવી રહેલાં વર્ષોમાં કેવા અને ક્યા પડકારોનો સામનો કરવાનો રહેશે તેની તરફ આંગળી ચીધે છે.

અજંપો એટલે ચિંતાભરી સ્થિતિ. એક પ્રકારનો ઉચાટ, બેચેની કે અશાંતિ. આ સદ્ગીના એકવીસમા વર્ષના અંતે વ્યાપક બની રહેલો આ વૈશ્વિક અજંપો કેટલીક જુની સમસ્યાઓને વકરાવી રહ્યો છે અને નવી સમસ્યાઓ પેદા કરી રહ્યો છે. હવે કઈ દિશામાં જવું? કેવી ગતિથી જવું - જેવા પ્રશ્નો તેમાંથી ઊભા થાય છે. આ અને આવા પ્રશ્નો એકદરે સમસ્યાઓને વેગ આપે છે અને વિચારશૂન્યતાને વ્યાપક બનાવે છે. વૈશ્વિક અજંપામાં આર્થિક અસમાનતા તો કારણભૂત છે જ. વિશ્વની લોકશાહી સરકારો તેમજ બિનલોકશાહી સરકારો વિવિધ પ્રયાસો છતાં આર્થિક અસમાનતાનો મૂળભૂત ઈલાજ કરવામાં નાકામીયાબ રહી છે. વૈશ્વિક અજંપાનું બીજું કારણ નવો વિસ્તારવાદ યા પ્રભાવવાદ છે. રશિયાને યુકેનનું સીંહું શાસન નથી ખપતું પરંતુ તેને પ્રભાવ નીચે લાવવામાં રસ છે. ચીને તિબેટનો કોળિયો કર્પા પછી હવે તાઈવાનનો વારો છે. ઘરઆંગણે ચીન કાંતિના અંગારા પર બેઠેલો દેશ છે. હોંગકોંગને તે હજુ પૂરેપૂરું સામેલ કરી શક્યું નથી. જિનજિયાંગની સમસ્યાઓ ઉકેલી શકતું નથી. ત્યાંનો સામ્યવાદ જિનપિંગની એકહશ્યુ સત્તાશાહીથી વેરાયેલો છે. પાડિક્સાન પર તેની નજર સ્થિર થયેલી છે તો તે તાઈવાનને કેમ અને ક્યારે કોળિયો બનાવી દેવો તેની ફ્રિકામાં છે. અમેરિકા જેવો દેશ અફધાનિસ્તાનમાં પ્રભાવ ઊભો કરવા પ્રવેશે છે, જંગ માંડે છે અને અધવચ્ચે જ પાછો ફરી જાય છે.

ત્રીજું કારણ ધાર્મિક કહૃવાદ નવી રીતે વિસ્તરી રહ્યો છે. ઈસ્લામિક સ્ટેટનો આતંકવાદ વૈશ્વિક અજંપાનું મહત્વનું કારણ છે જ, પણ બીજા દેશોમાં પણ તે જે તે દેશની પ્રજાઓને જોહુકમીભર્યું જીવન જીવવાની ફરજ પાડે છે. આ આતંકવાદને અંકુશમાં કેવી રીતે લેવો તેની ભારે વિમાસણ છે.

આ બધામાં છેલ્લે ચોંબું નવું કારણ પણ ઉમેરાઈ રહ્યું છે અને તે છે યુરોપમાં ઊભો થઈ રહેલો કહૃર રાખ્રવાદ. કહૃર ધાર્મિકવાદને કારણે જુદા જુદા દેશોમાંથી નિરાશ્રિત બનેલા લોકો પથ્યિમના સમૃદ્ધ દેશોમાં પ્રવેશવા લાંબી લાઈનો લગાવવા માંડ્યા છે. શરણાર્થીઓનાં આ ધાડાં સ્થાનિક પ્રજાઓની સગવડોમાં ભારે અગવડ ઊભી કરવા સાથે રોજગારીની તકોમાં પણ ભાગ પડાવે છે. આથી પથ્યિમના દેશોમાં જમણેરી - રાખ્રવાદી પક્ષો વિકસવા લાગ્યા છે. બ્રિટનમાં નેશનલ ફન્ટ અને નેશનલ પાર્ટી; જર્મનીમાં અલ્ટરનેટિવ ફોર જર્મની અને નેશનલ ટેમોકેટિક પાર્ટી, ફાંસમાં નેશનલ રેલી પાર્ટી - આવા વિવિધ કહૃર રાખ્રવાદી પક્ષો ઉદ્ય પામી રહ્યા છે. આ સ્થિતિમાં લાંબે ગાળે વર્ષભેદ અને જાતિભેદ માંથું ઊંચકે છે. અમેરિકા અને યુરોપમાં એશિયન અને આફિકન નાગરિકોને નિશાન બનાવતા હોવાના બનાવો સામાન્ય થઈ પડ્યા છે. આ સ્થિતિનો જાણો રોજબરોજની ઘટનાઓની જેમ વધતેઓછે અંશે દરેક દેશ સામનો કરી રહ્યો છે.

દેશો વચ્ચે શસ્ત્રોથી લડાતાં યુદ્ધોની ગેરહાજરી છે પણ યુદ્ધ આવી રહ્યાનાં ચિહ્નનોથી દેશની સરકારો અને પ્રજા પીડાય છે. પ્રશ્નો ઊભા થાય છે, સમસ્યાઓ બની મોટું રૂપ ધારણ કરી લે છે. ત્રીજું વિશ્વયુદ્ધ આવી રહેલું છે તેના ભણકારાથી સૌ ચિંતિત છે. આ વૈશ્વિક અજંપો વિશ્વયુદ્ધમાં ન પરિણામે તેની તકેદારી રાખવાનો આ સમય છે.

- રક્ષા મ. વ્યાસ

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ અને સંતુલનના સંયુક્ત ઉપકરે ચોભાયેલા અસ્મિતા વિરોધ સંવાદ

(૧) ગુજરાતને 'સપ્તક'નું વ્યસની બનાવનાર શ્રી મંજુ મહેતા :

એક રાજસ્થાની નારી તમને આજે તદ્દન ગુજરાતી લાગે. એ વાત કરે ત્યારે તમને સૂરાવલિઓનો ભાસ થાય તો એ શ્રી મંજુ મહેતા છે એમ સમજવું. એ 'સપ્તક' સંગીત મહાકુભનાં ઘોટક

છે, સર્જક છે અને પોષક પણ છે. આખું કુટુંબ કેવી રીતે સંગીતમય બને તે ઊંડાણથી જાણવા માટે આ સંવાદ સાંભળવો ખૂબ જરૂરી છે. સંગીત એ આરાધનાનો વિષય છે અને મંજુબહેનની વાતોમાંથી સંગીત માટેની તેઓની સાધનાનાં દર્શન થાય છે. આવો, મંજુબહેનના જીવનની શરૂઆતને માણીએ.

'મારા પિતાશ્રી અને મારાં માતુશ્રી બંને સંગીતના કૈત્રમાં ખૂબ નામના ધરાવતાં હતાં. જ્યારે રાજસ્થાનમાં મહિલાઓ સંગીત શીખે તેને સારું નહોતા સમજતા, એ સમયમાં મારા સંગીત શોખીન પિતાશ્રીએ એમના શોખના લીધે સ્વયમ્ભુ હાર્મોનિયમ લઈ આવ્યા પછી બધા ક્રમોઝિસન્સ એમાં ગાય અને વગડે. મારા જીવનનો એક ખાસ પ્રસંગ એ છે કે મારાં માતુશ્રીને મારા પિતાશ્રીએ કહું કે તમારે સંગીત શીખવું પડશે, કારણ કે મને આટલો બધો શોખ છે, એટલે તમારે સંગીત શીખવું જ પડશે. હું લગભગ છ-સાત વર્ષની હતી, ત્યારે મારાં મમ્મીને અલવર સંગીત શીખવા દર શનિ-રવિ જવું પડતું હતું. જ્યાપુરમાં એ સમયે એવા કોઈ સારા ગુરુ નહોતા કે જે કોઈ મહિલાને સરસ રીતે શિખવારી શકે. અમે બધાં છ વર્ષનાં હતાં. મમ્મી અમને લઈને ટ્રેનમાં અલવર જતાં હતાં. અરે, ત્યાંના જે સિતારવાદક હતા, એમને ત્યાં મારાં માતુશ્રી પછી તો શિખવાડતાં પણ હતાં. આમ અમે લોકો છ-સાત વર્ષનાં હતાં ત્યારથી મારાં માતુશ્રીએ સખત સંઘર્ષ કર્યો. સંતાનોને લઈને જવાનું, શીખવાનું. પછી ત્યાં અમે બે દિવસ રહેતાં હતાં. અહીં આંબાનાં વૃક્ષો અને સરસ વાતાવરણ હતું. ત્યાં અમે તો રમતાં હોઈએ અને પછી મારાં મમ્મી પાછાં લઈને આવે. એ પછી મારાં માતુશ્રી મહારાજ કોલેજમાં મ્યુઝિક ટીથર તરીકે રહ્યાં અને એ ભરતપુર કોલેજમાં મ્યુઝિકનાં લેક્ચરર પણ રહ્યાં. ત્યારબાદ મારાં મમ્મી લખનઉની મોરિસ કોલેજમાં વિશારદની પરીક્ષા આપવા ગયાં ત્યારે મને સાથે લઈ ગયાં. મારાં મમ્મી કહે છે કે પરીક્ષા આપવા જઈ રહ્યાં હતાં ત્યારે હું ઘોડાગાડીમાંથી પડી ગઈ હતી. તોપણ મને લઈને પરીક્ષાખંડમાં ગયાં હતાં, બધાંએ

બહુ સહકાર આખ્યો ને પરીક્ષા આપીને આવ્યાં. એટલે એ સમયની વાત, વિચાર કરો - હું આજે ઉપની દ્રું..!

પછી ધીમે ધીમે અમારાં મમ્મી-પપ્પાના લીધે બધા જ છોકરાઓને એનો સ્પર્શ થયો. ઘરમાં એક વસ્તુ થતી હોય તો - તેઓ બીજે કયાં જવાના ? ત્યાં ને ત્યાં બધા સાંભળે અને પછી એ રીતે બધાને જ સંગીતનો શોખ લાગી ગયો. પછી મારા મોટા ભાઈ કે જે મારા ગુરુ પંડિત શશીમોહન ભર્ણજી એ સિતાર વગાડતા હતા અને એ ભારતરત્ન પંડિત રવિશંકર જ્યારે દિલહી ઓલ ઈન્ડિયા રેઝિયોમાં હતા ત્યારે એમની પાસે શીખવા જતા હતા. એ લગભગ ગુરુજ્ઞાન પહેલા કે બીજા જ વિદ્યાર્થી હતા કે જે દિલહી જઈને શીખતા હતા. એમને જોઈને મને સિતાર શીખવાની ઈચ્છા થઈ. અને એ પછી મારા મોટા ભાઈ ત્યાંની જ્યાપુરની યુનિવર્સિટીની કોલેજમાં હેડ ઓફ થ મ્યુલિક ડિપાર્ટમેન્ટ રહ્યા.

મને સિતાર શીખવાની ઈચ્છા તો આઈ વર્ષની હતી ત્યારે થઈ, પણ દસ-અગિયાર વર્ષે હું થોડું ગાઈ લેતી હતી એટલે નાનાં બાળકોના પ્રોગ્રામમાં જઈને સિતાર વગાડતી હતી. પણ એ સમયે કંઈ ગાડીની વ્યવસ્થા નહીં. એક વ્યક્તિ કોઈને સાઈકલમાં બેસાડી લે, તો બીજો સિતાર પકડી લે. રિક્ષામાં લઈને જાઉં એવી રીતે.. બહુ કંઈ સગવડ નહોતી, આજકાલ તો બહુ સગવડ છે, અમારા જમાનામાં એવું કંઈ નહોતું. પણ એક રીતે જોઈએ તો એ સગવડ નહોતી, ત્યારે જે શીખી શકાયું એ આજે સુવિધાઓ સાથે શીખી શકાતું નથી. જ્યારે હું પરણીને અહીંયાં આવી અને હું રેઝિયોમાં 'હટમાં સૌથી પહેલાં 'બી હાઈ ગ્રેડ'માં પાસ થઈ, એ સમયમાં લાઈફ પ્રોગ્રામ થતા હતા. એ વખતે તો જ્યારે પ્રોગ્રામનો સમય હોય ત્યારે આપણે સિતાર લઈને જવાનું. એક વાર સવારમાં અને ફરી એક વાર રાત્રે.. ત્યારે મને હજુ યાદ છે કે હું રિક્ષામાં બેસી સિતાર લઈ મારી બેબીને દૂધની બોટલ આપી બેસાડીને અને રિક્ષાવાળા ભાઈને કહું કે, 'આવું દુંહ હમણાં.' એટલે એક આખું દશ્ય ફરી વાર ભજવાયું. મારાં માતુશ્રી અલવર જતાં ત્યારે અમે સાથે જતાં હતાં અને પછી મારે જ્યારે પર્ફર્મ કરવાનું આવ્યું, ત્યારે મારી દીકરી સાથે આવતી હતી !'

મંજુબહેનનું આપું કુટુંબ જ સંગીતમય. કુટુંબમાં સંગીત સિવાય કશું જ નહીં. તેમના એક ભાઈ એટલે વિશ્વવિદ્યાત વિચિત્ર-વીજાવાદક પંડિત વિશ્વમોહન ભણ. આ સંસ્કારોએ મંજુબહેન અને તેઓના પતિશ્રીએ 'સપ્તક'ની દીઘસ્થાયી ભેટ અમદાવાદ અને ગુજરાતને આપી અને ફલત: દેશના ધૂરંધર સંગીત ખેરખાંઓ ગુજરાત આવવાની રાહ જોતા થયા અને ગુજરાતનું નામ વિશ્વમાં રોશન થયું. 'સપ્તક' કેમ-ક્યારે-કેવી રીતે શરૂ થયું અને કેમ આટલી પ્રસિદ્ધ પાખ્યું, તે જાણવા માટે આપે શ્રી મંજુબહેન મહેતા સાથેનો અસ્મિતા વિશેષ સંવાદ સાંભળવો રહ્યો.

(૨) ગોરજ મુનિ સેવા આશ્રમના ડૉ. વિક્રમ પટેલ :

વડોદરાના વાધોડિયા ગામ પાસે એક સ્પર્શી જાય તેવો માનવીય આશ્રમ છે. ના, અહીં કોઈ ધ્યાન-પૂજા-ભજન-હવન થતાં નથી, પણ અહીં માનવસેવાનો અદ્ભુત ધૂણો

અવિરત ધખે છે. એક વિરલ સાધ્યી અનુભહેન (ઈક્કર) અહીં તેમના ગુરુ શ્રી મુનિબાબાની આજાથી આવ્યાં, સેવામય રહ્યાં અને અહીં જ વિરમ્યાં. ડોક્ટર થવા નીકળેલ એક યુવાન અનુભહેનના કહેવાથી બધું

ઇડી ૧૯૮૮થી અહીં આવી વસ્યો અને આજે અનુભહેનની દૈહિક ગેરહાજરીમાં વિરાટ વિવિધ ક્ષેત્રીય સેવાયજ્ઞ કરે છે. એ યુવાન ડોક્ટર એટલે અસ્મિતા વિશેષ સંવાદમાં પથારેલા ડૉ. વિક્રમ પટેલ.

એકદમ સૌભ્ય અને સાલસ વિકમભાઈને પહેલો જ પ્રશ્ન પુછ્યાઈ ગયો કે, ‘તમે અહીં કેમ આવી ચડ્યા ?’ અને ડૉ. વિક્રમ જે જવાબ આપ્યો તે જાણીએ.

અનુભહેનના બા-બાપુજી સાણંદમાં રહેતાં હતાં. નાનપણથી ભક્તિ અને સંન્યાસ તરફ એમની વૃત્તિ હતી. સાણંદ ગામની બહાર એક મહારાજ રહેતા હતા. સંતનું નામ કોઈને ખબર નથી, પણ બાર વર્ષ મૌન રાય્યું હતું એટલે લોકો એમને મૌનીબાબા તરીકે ઓળખે. બહેન ત્યાં જતાં-આવતાં હતાં અને એમને થયું કે આ કોઈ ઉચ્ચ કોટિના સંત છે. બહેનને એમની પાસે દીક્ષા લેવાનો વિચાર હતો, એટલે પહેલાં તો બહેન કોલકાતાના બેલુર મઠમાં ગયાં, કારણ કે સ્વામી વિવેકાનંદ એમના માટે ભાવનાપુરુષ હતા. અને પોતાનાં લગ્ન અંગે પણ બહેન ઘણી વાર મને એમ કહેતાં કે ‘સ્વામી વિવેકાનંદ જેવા મળે તો હું કરું ને નહિતર ક્યાંથી કરું ?’ પણ અહીં એમને સંન્યાસ આપવાની ના પાડી, કારણ કે અમારે એ વક્તિ ગ્રેજ્યુએટ થઈ હોવી જોઈએ. અનુભહેન સાત ચોપડી પાસ હતાં એટલે મુનિ મહારાજને એમણે વિનંતી કરી કે મારે સંન્યાસિની થવું છે, મને સંન્યાસ આપો. મુનિ મહારાજે કહ્યું કે ‘જો આ એક બાવો તો મફત ખાય છે, એમાં તારે વધારો શું કામ કરવો છે ? એના કરતાં તમે ભણેલાં છો, તો શિક્ષિકાનું કામ કરો.’ તો બહેને પૂછ્યું કે, ‘ક્યાં કરું, શું કરું ?’ એટલે અત્યારે જે આશ્રમ છે એની પાસે મુનિ મહારાજના એક ભક્તનું બેતર હતું અને મહારાજ ત્યાં આવતા, કારણ કે પાછળ એક સુંદર બારેમાસ વહેતી નાનકડી નદી છે. એટલે ધ્યાન વગેરે કરવા માટે એમની પ્રકૃતિને અનુકૂળ હતું .. આથી એમણે અનુભહેનને કહ્યું કે, ‘હું ત્યાં જાઉં છું. ત્યાં શક્ષણનું કશું છે નહીં. મા-બાપ આપો દિવસ બેતરમાં રહે અને છોકરાઓ શેરીમાં રખડ્યા કરો.’ એટલે અનુભહેન અહીં આવીને ૧૯૭૮માં પહેલાં એક બાલમંદિર ચાલુ કર્યું અને એ મુનિ મહારાજના ભક્તને ત્યાં બે વર્ષ રહ્યાં. એ પછી આજે જે જગ્યા મુનિ સેવા આશ્રમ છે, ત્યાં આગળ એમણે આશ્રમનું રજિસ્ટ્રેશન કરીને સ્થાપના કરી અને ૧૯૮૦માં મુનિ સેવા આશ્રમ અસ્તિત્વમાં આવ્યો. પહેલાં ત્રણેક વર્ષ બધું મુશ્કેલી પડી. પચાસ રૂપિયા લઈને આવ્યાં હતાં એ પચાસ રૂપિયા તો બાળકોના નાસ્તામાં દસ દિવસમાં વપરાઈ ગયા. પછી શરૂઆતમાં આજુબાજુનાં

પ્રમાણમાં સુખી ઘરોએ જઈને લોકોને વિનંતી કરે કે, ‘બાળમંદિર ચલાવું છું; મને નાસ્તો કે એના માટે કંઈ આપો..’ અમુક બાળકો આવે, અમુક ના આવે એટલે પછી સાંજે એને ઘેર જાય અને પૂછે કે ‘કેમ નથી આવ્યો ?’ મા-બાપ કહે, ‘બીમાર પડ્યો છે.’ પૂછે કે, ‘શું કર્યું ?’ તો કહે, ‘આ ભૂવાનું પાણી લઈ આવ્યા છીએ, દોરો મંત્રાવી લાવ્યા છીએ.’ એટલે અનુભળેનને વિચાર આવ્યો કે એકાદ નાનું ક્લિનિક ચાલુ કરીએ. એ વખતે પૈસા હતા નહીં એટલે અમારી મેડિકલ કોલેજમાં આવેલા અમારા જેવા ઈન્ટર્ન્સર્ને વિનંતી કરવા આવ્યા કે, ‘ભાઈ તમે છોકરાઓ શું કરો છો ?’ અમે કહ્યું, ‘કંઈ નહીં, ખાઈ-પીને મજા... બીજું તો શું...’ ‘તો તમે વારાફરતી રવિવારે મારે ત્યાં ન આવો ? હું તમને આવવા-જવાનું બસસાહું આપીશ..’ એટલે અમને થયું કે મજા આવશે ચાલો.. એટલે એ રીતે અમે બધા વારાફરતી આવતા થયા. પણ ગામના લોકોને તો ખબર નહીં કે ઈન્ટર્ન્સર્ન એટલે શું ? એટલે એમને એમ કે ડોક્ટર આવે છે.. એટલે મોટા લોકો પણ આવવા લાગ્યા. એમાંથી બહેનને થયું કે અહીંયાં એક ડેઇલી ક્લિનિકની જરૂર છે. ખબર નહીં પણ શું હશે મારું અને એમનું ભાગ્ય, એમણે મને ક્રિયું કે, ‘વિકમ, તું રહી જા તો આપણે ડેઇલી ક્લિનિક ચાલુ કરીએ.’ એટલે મેં કહ્યું, ‘ઈન્ટર્નિશિપ પૂરી થાય પછી વિચારું બહેન.. ત્યાં સુધી દર રવિવારે આવતો રહીશ.’

ઈન્ટર્નિશિપ પછી મારો વિચાર હતો ઓર્થોપેડિક કરવાનો. મેં કહ્યું, ‘ઓર્થો કરીને પછી આવું’ તો બહેન કહે, ‘એ તો બધી વાતો.. ઊંટના શીંગડા જેવી.. એ પછી તો તમે કંઈ આવવાના નથી. આવવું હોય તો અત્યારે આવી જાઓ’.. પછી મને થયું કે આ વાત તો સાચી, એટલે હું બીજે દિવસે બેગ લઈને આવી ગયો. એટલે ત્યારથી આશ્રમ જોડે... હું કાયમી આવ્યો - ૧૩મી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૮૮ના....રોજ.

— સંકલન ભદ્રાયુ વધરાજાની

શ્રી ધીરુબહેન પટેલ બાળ-કિશોર સાહિત્ય કેન્દ્ર

ગુજરાતી વિશ્વકોશ દ્વારા એક નવું આયોજન આકાર લઈ રહ્યું છે. દર રવિવારે સવારે ૧૦.૩૦ વાગ્યે વિશ્વકોશ દ્વારા આજનાં બાળકોને પસંદ પડે તેવું કથાવસ્તુ ધરાવતી વાર્તા પ્રસ્તુત થશે. જેનાથી બાળકોને ગુજરાતી ભાષામાં રસ પડે અને વર્તમાન સમયને અનુલક્ષીને રચાયેલી વાર્તાઓનો આનંદ પ્રાપ્ત થાય.

નવેમ્બર મહિનામાં હ નવેમ્બરે ‘ધંટાસૂર નો ધંટ’, ૧૩ નવેમ્બરે ‘બિરબલે કાઢ્યો રસ્તો’, ૨૦ નવેમ્બરે ‘ભલાભાઈની વાડી’ અને ૨૭ નવેમ્બરે ‘ચતુર બિરબલ’ એ વાર્તા રજૂ થશે.

હ અને ૨૦ નવેમ્બરે પ્રસ્તુત થનારી વાર્તાનું લેખન અને રજૂઆત પ્રીતિ ચોકસી અને ૧૩ અને ૨૭ નવેમ્બરે પ્રસ્તુત થનારી વાર્તાનું લેખન અને રજૂઆત અલ્યા શાહ કરશે.

આ ઉપરંત દર રવિવારે વાર્તા સાથે એક બાળગીત રજૂ કરવામાં આવશે.

દર રવિવારે ૧૦.૩૦ વાગ્યે આ બાળવાર્તાઓ યૂટ્યુબ ચેનલ : Gujarat Vishvakosh Trust, ફેસબુક એકાઉન્ટ : ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ અને વોટ્સઅપ નં. ૮૮૮૮૦૪૨૬૮૮ પરથી રજૂ થશે.

પ્રૂફવાચન અભ્યાસક્રમનું સફળ આયોજન

માતૃભાષાના સંવર્ધન માટે ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ દ્વારા અનેકવિધ દિશામાં થતાં વિવિધ આયોજન પૈકીનું એક આયોજન એટલે ૨ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૨૨થી ૧૫ ઓક્ટોબર, ૨૦૨૨ દરમિયાન યોજાયેલ પ્રૂફવાચન પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમ. વર્તમાન સમયમાં ગુજરાતી પુસ્તક, અખભાર, સામયિક, જાહેરાતો આદિમાં મુદ્રણદોષોની ભરમાર જોવા મળે છે. ગુજરાતી પ્રકાશનોને સારા પ્રૂફવાચકોની તીવ્ર આવશ્યકતા છે. તેને ધ્યાનમાં રાખીને ઉપકાણના આ અભ્યાસક્રમનું આયોજન કરવામાં આવ્યું.

આ અભ્યાસક્રમમાં પ્રૂફવાચનની પ્રાથમિક આવશ્યક બાબતો અને તે માટે જરૂરી ભાષાસજ્જતાના વિવિધ મુદ્રાઓને આવરી લેવામાં આવ્યા. પ્રૂફવાચન સંદર્ભે પ્રૂફવાચકની સજ્જતા, પ્રૂફવાચનનાં ચિહ્નનો, ઓનલાઈન પ્રૂફવાચન, પ્રૂફવાચન વખતે નહતી સમસ્યાઓ વગેરે જોવા મુદ્રાઓની તજ્જ્ઞો દ્વારા ચર્ચા કરવામાં આવી. તો ભાષાસજ્જતા સંદર્ભે જોડણી, વિરામચિહ્નનો, પાયાનું વ્યાકરણ આદિની ચર્ચા કરવામાં આવી.

આ વર્ગની અત્યંત મહત્વની બાબત હતી, એમાં ભાગ લેનાર પ્રતિભાગીઓ. આ વર્ગમાં ૧૮ વર્ષથી માંડીને ૭૦-૮૦ વર્ષની વય ધરાવનાર પ્રતિભાગીઓ હતા. કેટલાક શિક્ષણ-જગત સાથે સંકળાયેલા હતા, તો કેટલાક જાહેર માધ્યમો - પત્રકારત્વ, જાહેરખબર આદિ સંકળાયેલાં હતાં. કોઈ માર્કેટિંગ સાથે તો કોઈ ગ્રંથાલય કે સર્જનપ્રક્રિયા સાથે સંકળાયેલા હતા. વિદ્યાર્થીથી માંડીને તબીબ, વ્યવસાયીઓ અને ગૃહિણીઓએ પણ આ અભ્યાસક્રમમાં રસભેર ભાગ લીધો હતો.

અમદાવાદસ્થિત ગુજરાત વિશ્વકોશ સંસ્થામાં ભાગ લેનાર પ્રતિભાગીઓ માત્ર અમદાવાદ કે ગાંધીનગર પૂરતા મર્યાદિત ન હતા. અમદાવાદ ઉપરાંત સાંચંદ, સુરેન્દ્રનગર, રાજકોટ, વડોદરા, પાવાગઢથી પણ જોડાનાર પ્રતિભાગીઓ હતા. શુક્રવાર - શનિવાર દરમિયાન યોજાનારા આ વર્ગમાં ક્યાંક બીજા - ચોથા શનિવારની

સાનુકૂળતા હતી. તો ક્યાંક તેઓ તેમની નોકરીમાંથી અરધી રજા લઈને પણ જોડાયા હતા, આ બાબત અમારા સહુ માટે અત્યંત ઉત્સાહપ્રેરક બની રહી હતી.

મજાની વાત એ હતી કે પૂર્વવાચનની ગ્રાથમિક તાલીમ લેવાના હેતુથી જોડાયેલા આ પ્રતિભાગીઓ ભાષાજ્ઞાન, ભાષાશુદ્ધિ - ભાષાસજ્જતા સાથે જોડાઈ ગયા હતા. સવારે વાંચવા માટે અખબાર હાથમાં લે ત્યારથી માંડીને બહાર જાય ત્યારે દીવાલો પરની જહેરાતોમાં તેમને ભાષાચીય ભૂલો દેખાવા લાગી છે. તેમને લાગ્યું કે તેઓ આ અભ્યાસકમ્બમાં જોડાયા તે પહેલાંનો અને અભ્યાસકમ દરમિયાન ભાષા તરફ જોડાનો તેમનો દાઢિકોણ બદલાઈ ગયો છે. શિક્ષક-પ્રતિભાગીઓને લાગ્યું કે તેઓ હવે વધુ સારી રીતે ભાષાશિક્ષણ કરાવી શકશે. તો જાહેર માધ્યમો સાથે સંકળાયેલા પ્રતિભાગીઓને લાગ્યું કે તેઓ ભલે પૂર્વવાચન સાથે સીધા સંકળાયેલા નથી. પરંતુ હવે તેમના લખાણમાં ભૂલ ન જાય, તેવી જાગૃતિ તો કેળવાઈ જ છે. વડીલ પ્રતિભાગીઓને લાગ્યું કે પૂર્વવાચન તો જાણો એક નિમિત્ત બન્યું. પરંતુ હવે તેઓ તેમનાં સંતાનો કે તેમનાં પણ સંતાનોને વધુ સારી રીતે ભાષા શીખવી શકશે. ભાષાશિક્ષણ સંદર્ભે તેમની વિભાવનાઓ વધુ સ્પષ્ટ થઈ છે.

પ્રતિભાગીઓ તેમની ભાષાસજ્જતા, ભાષાશુદ્ધિમાં આવેલા બદલાવ માટે અભ્યાસકમના આયોજનો પ્રીતિબહેન શાહ અને પિંકીબહેન પંડ્યા ઉપરાંત રતિલાલ બોરીસાગર જેવા નામી સર્જક, વિનાયક ધોને જેવા જોડણીના અભ્યાસુ, IIITENાં અધ્યાપક અર્થનાબહેન પટેલ, ડૉ. બા. આં. ઓ. યુનિ.નાં અધ્યાપક હેતલબહેન ગાંધી, જાણીતા પૂર્વવાચક અજિતભાઈ મકવાણા તથા હેમાબહેન રાવલને કારણભૂત માને છે.

પ્રતિભાગીઓને આ વર્ગોમાં એટલો રસ પડ્યો છે કે તેમાંના કેટલાક સંઝોગવશાત્ર કેટલાક વર્ગો નથી ભરી શક્યા, તેઓ ફરીથી આ વર્ગમાં જોડાવા ઈચ્છે છે. તેમાંથી કેટલાકે તો વીઠિયો લેક્ચર્સની પણ માગણી કરી છે. જેથી આ વિષયમાં રસ હોય તેવી કોઈ પણ વ્યક્તિ પોતાના સમયની અનુકૂળતા અનુસાર અને જરૂર પડે, એકથી વધુ વાર તેમાંથી પસાર થઈ શકે.

આ અભ્યાસકમ દ્વારા સંસ્થાને આ પ્રકારનાં વિવિધ આયોજનો કરવાં પડે, તેવો ઉત્સાહપ્રેરક પ્રતિસાદ સાંપડ્યો છે.

- પિંકી પંડ્યા

આપણો વારસો

નિત્ય હિતાહારવિહારસેવી સમીક્ષકારી વ્યસનેષ્વરકતઃ ।

દાતા સમઃ સત્યપરઃ ક્ષમાવાન्, આપોપસેવી ચ ભવત્યરોગઃ ॥

જે પ્રતિદિન હિતકર (અને પરિભિત) આહાર તેમજ વિધાર કરે, જોઈ વિચારિને જ કામ કરે, વ્યસનોમાં આસક્ત ન હોય, દાની, સમજુદ્ધિ, સત્યસેવી અને ક્ષમાવાન હોય તથા હિતકર સુભુદ્ધિજનોનો જ સંસર્ગ કરે, તે જ રોગમુક્ત રહી શકે.

આગામી કાર્યક્રમો

શ્રી ભર્દુંકર વિદ્યાર્થીપદ જ્ઞાન-વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનશેષી (ઓનલાઇન કાર્યક્રમો)

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ અને સંતુલન દ્વારા યોજાયેલા ‘અસ્મિતા વિશેષ સંવાદ’માં શ્રી ભર્દુંકર વિદ્યાર્થીનીનો નીચેની વ્યક્તિઓ સાથે સંવાદ.

- ❖ ૮ નવેમ્બર, ૨૦૨૨, બુધવાર : સાંજના ૫-૩૦
શ્રી મંજુ મહેતા (સમયમર્યાદા : ૧ કલાક, ૧૮ મિનિટ)
- ❖ ૨૩ નવેમ્બર, ૨૦૨૨, બુધવાર : સાંજના ૫-૩૦
ડૉ. વિકિમ પટેલ (સમયમર્યાદા : ૧ કલાક, ૪૧ મિનિટ)

(ઓફલાઇન કાર્યક્રમો)

- ❖ ૫ નવેમ્બર, ૨૦૨૨, શનિવાર : સાંજના ૪-૦૦
પ્રૂફવાચન અભ્યાસક્રમના વિદ્યાર્થીઓને પ્રમાણપત્ર વિતરણનો કાર્યક્રમ.

પરિસંવાદ

શ્રી નાનાભાઈ હ. જેબલિયાની સાહિત્યસૂચિ

- ❖ ૫ નવેમ્બર, ૨૦૨૨, શનિવાર : સાંજના ૫-૩૦
'ટથુકે સાજણ સાંભરે...'

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ અને શ્રી વિદ્યાગુરુ ફાઉન્ડેશન આયોજિત પરિસંવાદ. જેમાં અધ્યક્ષ : કુમારપાળ દેસાઈ, મુખ્ય મહેમાન : રજનીકુમાર પંડ્યા, અતિથિ-વિશેષ : રત્નલાલ બોરીસાગર, દલપત પઢ્યાર, મનુભાઈ શાહ (ગૂજરાત), હરેશ મહેતા અને ડૉ. એન. કે. માનસેતા તથા કિરીટ દૂધાત, કેસર મકવાણા અને અરવિંદ બારોટ વક્તવ્ય આપશે.

જીવન-ઉત્કર્ષ શેષી

- ❖ ૧૬ નવેમ્બર, ૨૦૨૨, બુધવાર : સાંજના ૫-૩૦
વિષય : 'દેવી આહિલ્યાભાઈ' (હિન્દી ફિલ્મ)

વક્તા : અમિતાભ ભાટ્યા

માળવાની ૧૮મી સદીની રાણી અહિલ્યાભાઈ હોળકરના જીવન અંગેની ચરિત્રાત્મક ફિલ્મ. જ્યુન પટવર્ધન અને નચિકેત પટવર્ધન દ્વારા દિગ્દર્શિત સદાશિવ અમરાપુરકર, શબાના આજામી, ગાણેશ યાદવ વગેરે દ્વારા અભિનિત ફિલ્મની રજૂઆત.

ગ્રંથવિમોચન

❖ ૨૪ નવેમ્બર, ૨૦૨૨, ગુરુવાર : સાંજના ૫-૩૦

ડૉ. ભરત પટેલવિભિત્તિ 'શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા'નું ગુજરાત રાજ્યના સન્માનનીય રાજ્યપાલશ્રી આચાર્ય દેવપ્રતણના હસ્તે વિમોચન.

(ફક્ત આમંત્રિતો માટે)

કેળવણીકાર શ્રી નંદુભાઈ દામોદર શુકલ સંકાર, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વ્યાખ્યાનશ્રેષ્ઠી

❖ ૩૦ નવેમ્બર, ૨૦૨૨, બુધવાર : સાંજના ૫-૩૦

વિષય : ભારતીય નવલકથામાં આજાદી-આંદોલન

વક્તા : શ્રી ભરત મહેતા

આસ્વાદ

❖ ૨૦ નવેમ્બર, ૨૦૨૨, રવિવાર : સવારના ૧૦-૦૦

વિશ્વકોશભવનના શેઠ હઠીસિંહ કેસરીસિંહ સભાગૃહમાં શ્રી પદ્મનાભ જોશી 'હિન્દી ફિલ્મોની સંગીત પરંપરા' વિશે વક્તવ્ય આપશે.

લખો : તમારી દસ્તિએ વર્ષ ૨૦૨૨નો શબ્દ (વર્ડ ઓફ થ ચર)

વર્ષ ૨૦૨૨ માટે ક્યો શબ્દ 'વર્ડ ઓફ થ ચર' એટલે કે આ વર્ષનો શબ્દ બની શકે તે પ્રતિયોગિતા વિશે અને તેમાં ભાગ લેવા ઈચ્છો છો ?

આજના મોબાઇલ અને કમ્પ્યુટરના યુગમાં રોજ નવા નવા શબ્દો રચાય છે અને લોકભોગ્ય બને છે. આવા જ કેટલાક રસપ્રદ નવા શબ્દો તથા જૂના શબ્દો વર્ષ ૨૦૨૨માં ખૂબ પ્રચાલિત થયા. આ નવા શબ્દો દ્વારા ભાષામાં વૈવિધ્ય આવ્યું તો જૂના શબ્દો દ્વારા આજની પેઢીને ભાષાની ગરિમા સમજાઈ અને આ શબ્દો થકી ભાષા વધુ સમૃદ્ધ બનતી જાય છે.

આ શબ્દો આપણાને જે તે સમયના પ્રચાલિત શબ્દોની અથવા જે તે સમયે વપરાતા શબ્દોની ઝાંખી કરાવે છે. આ જ હેતુથી પ્રેરાઈને ભાષાસમૃદ્ધિના આ પ્રયાસમાં ભાગીદાર બનવા ગુજરાતી લોકિસ્કન અને ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ આપને આમંત્રે છે.

વર્ષ ૨૦૨૨ દરમિયાન ગુજરાતી ભાષાના જે શબ્દો વધુ પ્રચાલિત બન્યા હોય કે વારંવાર વપરાયા હોય તેવા શબ્દોમાંથી નિષ્ણાતોની સમિતિ દ્વારા એક શબ્દ પસંદ કરી તેને વર્ષ ૨૦૨૨ માટેનો 'વર્ડ ઓફ થ ચર' તરીકે પ્રકાશિત કરવામાં આવશે.

વર્ષ ૨૦૧૮માં નોટબંધી, વર્ષ ૨૦૨૦માં કોરોના અને વર્ષ ૨૦૨૧માં રસીકરણ શબ્દ જે તે વર્ષના 'વર્ડ ઓફ થ ચર' તરીકે જાહેર થયેલો. આ વર્ષનો શબ્દ પસંદ કરવા માટે અમે લોકભાગીદારીને આમંત્રણ આપીએ છીએ. ક્યો શબ્દ ૨૦૨૨ માટેનો 'વર્ડ ઓફ થ ચર' હોઈ શકે તે આપ અમને infogujaratilexicon.com ઉપર ઈમેલ કરી

શબ્દ અને તેના અર્થ સાથે તા. ૨૫ ડિસેમ્બર, ૨૦૨૨ સુધીમાં સૂચવી શકો છો. એટલે કે શબ્દો સૂચવવાની છેલ્લી તારીખ ૨૫ ડિસેમ્બર, ૨૦૨૨ છે.

આ સૂચવેલા શબ્દોમાંથી નિષ્ણાતોની સમિતિ દ્વારા જે શબ્દ પસંદ કરવામાં આવશે તેને ૨૦૨૨ના શબ્દ તરીકે પસંદ કરવામાં આવશે. તો ચાલો, વર્ષ ૨૦૨૨ માટેના ‘વર્ડ ઓફ ઘ યર’ પ્રતિયોગિતાના ભાગીદાર બનો.

નોંધ : ૨૦૨૨ માટે પસંદ કરવામાં આવેલ શબ્દની જહેરાત જાન્યુઆરી માસમાં કરવામાં આવશે.

વિદુધી શ્રી દક્ષાબહેન પણેણી ગાંધી ગીતસ્પદા

- ગાંધીજી વિષે લખાયેલ ગીત ગાવાનું રહેશે.
- ગીત ગુજરાતી ભાષામાં જ લખાયેલું હોવું જોઈએ.
- સ્પર્ધા ધોરણ પથી ૮ અને ધોરણ ઈથી ૧૨ એમ બે વિભાગમાં રહેશે.
- દરેક વિભાગમાં એક શાળામાંથી એક જ સ્પર્ધક ભાગ લઈ શકશે.
- ગીત ગાવાનો સમય ૭ મિનિટ રહેશે.
- જરૂર જણાય તો વાર્કિંગ્ઝોમાં માત્ર હાર્મોનિયમ અને તબલાનો ઉપયોગ કરી શકશે.
- જો વધારે સ્પર્ધકો હશે તો સ્પર્ધા જોન પ્રમાણે યોજવામાં આવશે.
- જોનમાં પ્રથમ, દ્વિતીય અને તૃતીય કમાંક પ્રાપ્ત કરનાર સર્વ્ધક જ અંતિમ સ્પર્ધામાં ભાગ લેશે.
- અંતિમ સ્પર્ધા દિનાંક ૩૦ જાન્યુઆરી, સોમવાર, ૨૦૨૨ના રોજ યોજાશે.
- બંને વિભાગમાં પ્રથમ, દ્વિતીય અને તૃતીય કમાંક પ્રાપ્ત કરી વિજેતા થયેલ સ્પર્ધકને નીચે મુજબ પારિતોષિક આપવામાં આવશે.

પ્રથમ કમાંક : રૂ. ૧૫૦૦, દ્વિતીય કમાંક : રૂ. ૧૦૦૦ અને તૃતીય કમાંક : રૂ. ૭૦૦

- શાળાના લેટરપેડ પર ગીતસ્પદમાં ભાગ લેનાર વિદ્યાર્થીનું નામ, ધોરણ, શાળાનું નામ અને સરનામું, શાળાનો ટેલિફોન નંબર, શાળાનું ઈ-મેઈલ એન્ટ્રેસ, વિદ્યાર્થીના ધરનું સરનામું, મોબાઇલ નંબર લખી આચાર્યશ્રીના સહી-સિક્કા સાથે દિનાંક ૩૧ ડિસેમ્બર, ૨૦૨૨ સુધીમાં મળી જાય તેમ નીચેના સરનામે મોકલવાનું રહેશે : ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, ૫૧/૨, રમેશપાર્કની બાજુમાં, બંધુસમાજ સોસાયટી સામે, વિશ્વકોશ માર્ગ, ઉસ્માનપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩.
- તમામ સ્પર્ધાઓ ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના ભવનમાં યોજાશે.
- નિષાયકોનો નિષાય આખરી અને સૌને બંધનકર્તા રહેશે.
- વધુ માહિતી માટે વિશ્વકોશ કાર્યાલયમાં શ્રી કૃપાબહેન દેથોલિયાનો (મો. ૯૮૯૮૦૪૨૬૫૫) સંપર્ક કરવો.

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટનાં મૂલ્યવાન પ્રકાશનો

૧.	આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ	ચિંતન ભણ	૧૦૦
૨.	પાણી : પ્રકૃતિનો ગ્રાણ	અંજના ભગવતી	૨૦૦
૩.	ગુજરાત (પા.આ.)	—	૭૦૦
૪.	સ્વસ્થ જીવનશૈલીનો આધાર :	રાજશ્રી મહાદેવિયા	૮૦
	શાકાહાર		
૫.	પ્રવાસન-ઉદ્યોગ	નીતિન કોઠારી	૨૦૦
૬.	બે હાથની ભથ્થમણ	બિપિન જ. ભણ	૨૦૦
૭.	મેઘનાદ સહા	પ્રદ્રલાદ પટેલ	૮૦
૮.	તારીખ અને તવારીખ	નનુભાઈ શાહ	૬૦૦
૯.	સત્યની મુખોમુખ	ધીરુભાઈ ઠાકર	૩૦૦
૧૦.	સમાજ, વ્યક્તિ અને કાયદો	બી. એમ. ગાંધી	૧૬૫
૧૧.	સવ્યસાચી : સ્મરણદીપના પ્રકાશમાં	મહિલાલ પટેલ	૨૫૦
૧૨.	માતૃભાષાનો મહિમા	પી. જી. પટેલ	૧૬૫
૧૩.	ઓલ વાલમના	મહિલાલ ડ. પટેલ	૫૦
૧૪.	ગ્રંથના પંથના અનોખા યાત્રી	દીપક મહેતા	૭૦
૧૫.	આપણી મોંદેરી ધરોહર	અરુણભાઈ વૈધ	૨૦૦
૧૬.	પ્રવાસી પિરામિડનો	ધીરુભાઈ ઠાકર	૨૦
૧૭.	શિક્ષણવિકસના ધ્રુવતારક (ડૉ. દાઉદભાઈ એ. ધાંચી)	પરા. કુમારપાળ દેસાઈ	૨૫૦
		સં. ડૉ. ફારુક ધાંચી, પ્રીતિ શાહ, હિના શુક્લ	
૧૮.	સંધર્થી સિદ્ધિ સુધી	અમલા પરીખ	૧૨૦
૧૯.	મારો અવાજ	પ્રીતિ શાહ	૨૦૦
૨૦.	વિશ્વકોશની ગ્રંથયાત્રા	શ્રદ્ધા ત્રિવેદી	૧૦૦
૨૧.	સંખ્યાઓની સૂચિ	અરુણભાઈ વૈધ	૮૦
૨૨.	મમ્મી ! તું આવી કેવી ?	ધીરુબહેન પટેલ	૭૦
૨૩.	નાટ્યસર્જન	ભરત દવે	૨૮૦
૨૪.	નાટ્યતાલીમના નેપથે	ધીરુભાઈ ઠાકર	૧૨૦
૨૫.	ભારતીય રંગભૂમિ (ખંડ-૧)	ભરત દવે	૧૫૦૦
૨૬.	ભારતીય રંગભૂમિ (ખંડ-૨)	ભરત દવે	૧૫૦૦

RNI No. GUJGUJ/1998/4459. postal Regd. No.
 GAMC 1375 2021-23 issued by SSP Ahmedabad-9.
 Valid Upto 31-12-2023. License to post without
 Prepayment No. PMG/NG/111/2021-2023. valid upto
 31/12/2023. Posted at Ahd PSO On 5th every month.

વિશ્વકોશની નવી પટેલ ઈ-બુક શ્રેણી

‘નાટક દેશવિદેશમાં’

નાટક અને રંગ-ભૂમિને લગતાં તમામ પાસાને આવરી લેતું પુસ્તક

સંપાદક : ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકર, શ્રી હસમુખ બારાડી

‘મોલ ભરેલું ખેતર’

સ્વ. કવિ રાવજી પટેલનું જીવનચરિત્ર
 લે. મહિલાલ હ. પટેલ

‘મેધાવી મૂલ્યનિષ્ઠ વિજ્ઞાની સર સી. વી. રામન’

સંશોધનક્ષેત્રના જ્યોતિર્ધર સી. વી. રામનની જીવનગાથા
 લે. પ્રહુલાદભાઈ છ. પટેલ

‘વાસ્તવવાદી નાટક (વૈશ્વિક પણ્ણેક્ષયમાં)’

નાટ્યસાહિત્યમાં વાસ્તવવાદની દીર્ઘ-યાત્રાને આલેખનું પુસ્તક
 લે. ભરત દવે

‘તરસ્યા મલકનો મેધા’

જીનપીઠ પુરસ્કૃત પન્નાલાલ પટેલની જીવનકથા
 લે. મહિલાલ હ. પટેલ

‘મેધાણીચરિત’

‘રાષ્ટ્રીય શાયર’નું બિરુદ્ધ પામેલા જવેરચંદ મેધાણીની જીવનગાથા
 લે. કનુભાઈ જાની

‘સિદ્ધાંતસારનું અવલોકન’

કવિ કાન્તે કાન્તાને પત્રો રૂપે લખાયેલું પુસ્તક
 સંપાદક : ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકર

વિશ્વવિદાર

દર મહિને વિશ્વની ગતિવિધિને આલેખનું,
 નિયમિત પ્રગટ થતું વિશ્વકોશનું સંપર્કપત્ર
 યૂટ્યુબ પર ઓડિયો સ્વરૂપે પણ ઉપલબ્ધ.

બાળવાતા

દર રવિવારે ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટની
 યૂટ્યુબ પર ૧૦.૩૦ વાગ્યે નિયમિત પ્રસારિત
 થતી બાળવાતા અને બાળગીત.

આ ક્યુ આર કોડ સ્કેન કરવાથી ‘વિશ્વવિદાર’માં
 અગાઉ પ્રકાશિત થયેલા લેખો સાંભળી શકાશે અને
 જે તે મહિનાનું ‘વિશ્વવિદાર’ દર મહિનાની ૧૫મી તારીખે
 આવ્ય (ઓડિયો) શે ઉપલબ્ધ થશે.

